

Misiło, Eugeniusz

Prasa ukraińska w Polsce (1918-1939)

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 23/4, 57-88

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

EUGENIUSZ MISIŁO

PRASA UKRAIŃSKA W POLSCE (1918—1939)

Prasa ukraińska wydawana w Polsce w latach 1918—1939 nie doczekała się dotychczas opracowań mogących być podstawą do ujęć syntetycznych. W historiografii polskiej zagadnienie to, na równi z rozległą problematyką stosunków polsko-ukraińskich, od szeregu lat funkcjonuje najczęściej w sferze nie zrealizowanych postulatów badawczych. Dotyczy to zarówno okresu Drugiej Rzeczypospolitej, lat wojny i okupacji, jak też czasów nam współczesnych¹. Jedynie dla wydawnictw komunistycznych dysponujemy już stosunkowo licznymi opracowaniami i pozycjami bibliograficznymi, wśród których warto wymienić prace J. T. Ciocha, J. Daszkiewicza, M. Oleksiuka². Prasę ukraińską próbowano badać już w okresie międzywojennym, jednakże plon tych studiów jest nader skromny³.

¹ W okresie II wojny światowej na terytorium okupowanej Polski ukazywało się ok. 60 gazet i czasopism legalnych oraz 30 nielegalnych, w tym 22 nacjonalistyczne i 8 komunistycznych. Od 15 VI 1956 ukazuje się w Polsce organ Zarządu Głównego Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego, tygodnik „Nasze Słowo” wraz z dodatkami: literackim i popularnonaukowym „Nasza Kultura”, dziecięcym „Switanok” (w 1956—1958 „Ditiatcze Słowo”). W 1981 Zrzeszenie Studentów Ukraińskich w Polsce wydawało biuletyn „Wisnyk” oraz kwartalnik literacko-historyczny „Apatryda”.

² J. T. Cioch, *Komunistyczna prasa Zachidnoji Ukrainy (Rol rukowanioji propahandy w ideolohicznij dijalnosti KPZU 1919—1939 rr.)*, Lwów 1969; J. Daszkiewicz: 1) *Bibliohraficznyj pokażczyk komunistycznioji ta prohresywnioji presy Lwowa (1819—1939)*, [w:] *Z istoriji rewolucijnoho ruchu u Lwowi 1917—1939 rr.*, Lwów 1957, s. 721—739; 2) *Komunistyczna ta radiańska prasa w Zachidnij Ukraini u 1919—1920 rr.*, „Ukrajinijskij Istorycznyj Żurnał”, 1958, nr 1, s. 117—124; 3) *Polska nielegalna prasa KPZU. (Zarys historyczno-bibliograficzny)*, „Z pola walki”, 1960, nr 4, s. 36—60 i n.; M. Oleksiuk: 1) *Prohresywna prasa Zachidnoji Ukrainy w borot’bi na zachist SSSR (20—30-ti roky)*, Kyjów 1973; 2) *Lenińska idejna spadščyna i prohresywna prasa Zachidnoji Ukrainy (20—30-ti roky XX st.)*, Lwów 1972. Należy wspomnieć również o syntetycznych informacjach A. Paczkowskiego, *Prasa polska w latach 1918—1939*, Warszawa 1980, s. 355—359, oraz o przyczynku do historii prasy ukraińskiego ruchu zawodowego L. Hassa, *Prasa klasowego ruchu zawodowego mniejszości narodowych w Polsce (1918—1939)*, „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego”, 1973, nr 1.

³ Na uwagę zasługują: M. Feliński [R. Rózycki], *Prasa ukraińska w Polsce (s’an na poczătku 1930 r.)*, „Sprawy Narodowościowe”, 1930, nr 1; S. J. Nowak:

Problematyka wiążąca się z historią czasopiśmiennictwa ukraińskiego w zbiorach archiwalnych występuje rzadko. Autor nie miał możliwości korzystania z zasobów Centralnego Archiwum MSW.

Przedmiotem niniejszego artykułu będzie przedstawienie wstępnego zarysu rozwoju prasy ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej, przy czym główny akcent położony zostanie na próbę przeprowadzenia periodyzacji oraz omówienia struktury czasopism. Pozostałe zagadnienia będą ledwie sygnalizowane. Pominięta zostanie analiza treści omawianych tytułów, przekraczająca ramy artykułu i możliwości jednego autora. W swoich rozważaniach autor opierać się będzie głównie na ustaleniach własnych, zawartych m.in. w spisie tytułów prasy ukraińskiej opracowanym w oparciu o systematyczne badania bibliotecznych i archiwalnych zbiorów wydawnictw ukraińskich⁴.

Za początek historii czasopiśmiennictwa ukraińskiego należy uznać moment wydania miesięcznika „Ukrainskij Wiestnik” (Charków, 1816—1819). Drukowany w języku rosyjskim (część artykułów również w ukraińskim), zarówno pod względem poruszanej w nim problematyki, jak i credo narodowego wydawców oraz członków redakcji był jednak pismem ukraińskim⁵.

Pierwsze pismo w języku ukraińskim — „Zorja Hałyćka” — ukazało się dopiero 15 V 1848 r. we Lwowie. Narodziny ukraińskojęzycznej prasy na terytorium Galicji łączy się ściśle z działalnością grupy młodej inteligencji skupionej wokół Markiana Szaszkwicza, Iwana Wahylewicza i Jakiwa Hołowaćkoho, określanej mianem „Ruskiej Trójcy”. Zapoczątkowane przez nich wprowadzane do piśmiennictwa języka bazującego na mowie ludu ukraińskiego, ustalenie nowych prawideł gramatycznych i modyfikacja alfabetu doprowadziły do wykształcenia zachodniej odmiany języka ukraińskiego. Język ten, stosowany coraz powszechniej w literaturze, przyjmowany i propagowany przez prasę, odegrał ważną rolę w procesie kształtowania się świadomości narodowej Ukraińców galicyjskich⁶.

1) *Prasa ukraińska w Polsce*, „Tęcza”, 1936, nr 4; 2) *Prasa ukraińska w Galicji i na Wołyniu w 1934 roku*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, 1935, nr 8; I. Krewiećkyj: 1) *Ukrajńska presa w 1928 r. na terytoriji Polscezi*, „Nowa Zoria”, nr 6 z 21 I 1928; 2) *Z istoriji presy na Ukrajini*, tamże, nr 35 z 13 V 1928; J. Bornsteinowa, *Czasopisma w Polsce w latach 1925—1927*, „Kwartalnik Statystyczny”, 1928, nr 4.

⁴ *Spis tytułów prasy ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej 1918—1939*, oprac. E. Misiło, Warszawa 1983.

⁵ W. Ihnatienko, *Bibliohrafia ukrajinskoji presy 1816—1916*, Charkiw—Kyjiw 1930, s. 267. Wydawcą pisma był pisarz ukraiński Hryhorij Kwitka-Osnowianenko, redaktorem — Jewhaf Filomafitskyj, profesor Uniwersytetu Charkowskiego. Do grona stałych współpracowników pisma należał znany pisarz i poeta ukraiński P. Hulak-Artemowskyj.

⁶ Zob. J. Kozik, *Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830—1848*, Kraków 1973.

Poza Galicją pierwsze czasopisma w języku ukraińskim pojawiły się najwcześniej w Wiedniu (1849), w Budapeszcie (1850), na Bukowinie (1850) i Zakarpaciu (1867)⁷. W drugiej połowie XIX w. pisma ukraińskie zaczęły ukazywać się również w ośrodkach emigracji ukraińskiej Europy Zachodniej i Ameryki. W latach 1880—1881 Mychajło Drahomanow wydał w Genewie dwumiesięcznik „Hromada”, w Londynie zaś Hryhorij Kupczynko — „Pryjatela Ditej” (1880) i „Zwizdu” (1882). W Stanach Zjednoczonych pierwsze pismo ukraińskie „Ameryka” założył w 1886 r. ksiądz Iwan Woljanskij⁸.

Najpóźniej prasa w języku ukraińskim narodziła się w zaborze rosyjskim. Do roku 1905 obowiązywały tu ustawy z 1863 i 1876 r., zabraniające drukowania i rozpowszechniania wydawnictw w języku ukraińskim⁹. Stąd też Ukraińcy naddnieprzańscy zmuszeni byli do używania w wydawnictwach w tym okresie języka rosyjskiego. Dopiero w 1903 r. studenci kijowscy podjęli nieudaną zresztą próbę wydawania w języku ukraińskim nielegalnego pisma „Wistnyk Ukrajinškoji Kyjiwškoji Studentskoji Hromady”¹⁰. Dwa lata później pojawił się w Łubniach na Połtawszczyźnie tygodnik „Chliborob”; po wydrukowaniu pięciu numerów czasopismo zostało zlikwidowane przez władze carskie. Trwalszy okazał się dopiero dziennik „Hromadska Dumka”, wydawany w Kijowie od 31 XII 1905 r.¹¹

W przededniu I wojny światowej Ukraińcy posiadali łącznie 124 gazety i czasopisma w języku ukraińskim i 6 w innych językach (niemieckim, esperanto, rosyjskim), w tym: na terytorium zaboru austriackiego — 79 (Galicja — 73), zaboru rosyjskiego — 18 (Ukraina Naddnieprzańska — 17), w Ameryce — 27. Na etnograficznych ziemiach ukraińskich zaboru rosyjskiego, które weszły w skład Drugiej Rzeczypospolitej, przed rokiem 1914 prasa ukraińska nie ukazywała się¹². Rozwój ilościowy czasopiśmiennictwa ukraińskiego w latach 1848—1914 przedstawia tabela 1.

Dzieje prasy ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej warunkowane były szeregiem czynników: politycznych, społeczno-kulturalnych i gospo-

⁷ Ihnatienko, *op. cit.*, s. 36 i n.

⁸ *Tamże*, s. 67, 75, 80, 85.

⁹ W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław 1979, s. 266. Dekret wydany w 1863 r. zabraniał drukowania w języku ukraińskim jakichkolwiek dzieł z wyjątkiem literatury pięknej (w praktyce podlegała ona surowej cenzurze prewencyjnej). Wydany w 1876 przez Aleksandra II tzw. akt emski zabraniał importu wszelkich wydawnictw drukowanych po ukraińsku za granicą, wystawiania ukraińskich spektakli teatralnych, publikowania przekładów na język ukraiński oraz ukraińskich tekstów do utworów muzycznych.

¹⁰ Ihnatienko, *op. cit.*, s. 124. Ukazały się dwa numery.

¹¹ *Tamże*, s. 133—137. Numer ten został skonfiskowany przez policję.

¹² W Chełmie w nocy z 28 na 29 VI 1907 policja carska zniszczyła przygotowane do druku matryce czasopisma „Buh” mającego się ukazać pod redakcją Spolitaka. W Warszawie 10 III 1912 ukazał się jeden numer pisma satyryczno-humorystycznego „Kahaneć”. Ihnatienko, *op. cit.*, s. 149 i 191.

Tab. 1. Prasa w języku ukraińskim w latach 1848—1914

Terytorium	Lata														
	1848	1850	1855	1860	1865	1870	1875	1880	1885	1890	1895	1900	1905	1910	1914
Zabór austriacki	2	8	8	2	10	12	15	14	21	26	30	38	54	77	79
Zabór rosyjski	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	13	18
Europa	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Ameryka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	3	17	27

Źródło: W. Ihnatienko, *Bibliografija ukrajinskoji presy 1816—1916*, Charkiw—Kyjiw 1930, s. 19—26.

darczych. Podstawowa struktura polityczna społeczeństwa ukraińskiego i jego prasy ukształtowała się przed rokiem 1918. Wówczas to na bazie orientacji: narodowej, rusofilskiej i ugodowej, zrodzonych na tle różnicy poglądów co do drogi i formy budowy narodowego i państwowego bytu Ukraińców, powstała większość ugrupowań politycznych, kontynuujących swą działalność w Drugiej Rzeczypospolitej. Konsekwencje polityczne I wojny światowej: powstanie Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej (ZURL), Ukraińskiej Republiki Ludowej oraz Ukrainy Radzieckiej — doprowadziły jedynie do naruszenia istniejącego dotychczas układu sił pomiędzy poszczególnymi orientacjami i uzupełnienia ich o nowo powstałe nurty, przede wszystkim nacjonalistyczny i komunistyczny. Nie bez znaczenia dla zrozumienia różnorodności i specyfiki prasy ukraińskiej, a w szczególności prasy politycznej, będzie przypomnienie, iż na terytorium Drugiej Rzeczypospolitej działało ok. 40 partii i organizacji politycznych¹³. Aktywną działalność — w tym i wydawniczą — rozwijało kilkadziesiąt organizacji o charakterze gospodarczym, kulturalno-oświatowym, wyznaniowym, sportowo-turystycznym itp. Rozbicie polityczne pozornie, wydawałoby się, jednolitego klasowo społeczeństwa ukraińskiego¹⁴, głębokie podziały religijne (grekokatolicy, prawosławni, ewangeli-

¹³ Zob. J. Holzer, *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1974; J. Radziejowski, *Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy 1919—1929. Węzłowe problemy ideologiczne*, Kraków 1976; M. Papierzyńska-Turek, *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922—1926*, Kraków 1979; P. Mirczuk, *Narys istoriji Orhanizaciji Ukrajinskich Nacionalistiw*, Monachium 1968 (t. 1: 1920—1939); M. M. Kraweć, *Narysy robotnyczocho ruchu na Zachidnij Ukraini 1924—1939*, Kyjiw 1959; A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921—1939*, Wrocław 1979; M. Feliński, *Ukraińcy w Polsce Odrodzonej*, Warszawa 1931.

¹⁴ Wedle spisu 1931 r. Ukraińców było 5114 tys. (ok. 16%). Ponad 90% ludności ukraińskiej mieszkało na wsi. Wśród Ukraińców na Wołyniu i Polesiu robotnicy stanowili ok. 6%, a w Galicji Wschodniej od 17% (woj. stanisławowskie) do 13,8% (woj. lwowskie) i tylko w samym Lwowie — 65%. Wielcy posiadacze ziemscy stanowili 1,3% ogółu przedstawicieli tej klasy w Polsce. Z. Landau, J. Tomasz-

cy)¹⁵, dylematy językowe¹⁶ — były to wszystko czynniki uniemożliwiające w dużej mierze zorganizowanie jednolitego rynku czytelniczego. Jego rozmiary determinowane były w nie mniejszym stopniu poziomem upowszechnienia oświaty, a w szczególności wielkością odsetka ludzi umiejących czytać; w tym przypadku przedstawiał się on niekorzystnie i w zależności od województwa wynosił od 72,1⁰/₀ (woj. lwowskie) do zaledwie 47,7⁰/₀ (woj. wołyńskie)¹⁷. Na obecnym etapie badań nie jesteśmy w stanie stwierdzić, jaka była rzeczywista chłonność rynku czytelniczego. Prowadzące powszechnie opinie o niskim poziomie oświaty i ograniczonych możliwościach finansowych przeciętnego Ukraińca — tworzone niemal w całości na bazie mało wiarygodnych statystyk międzywojennych — należałoby skonfrontować w przyszłości z rezultatami rzetelnych badań nad kulturą społeczeństwa ukraińskiego, działalnością ukraińskich instytucji kulturalno-oświatowych i gospodarczych. Należy jednakże podkreślić, iż specyfika warunków, w jakich powstawała i rozwijała się prasa ukraińska, jej różnorodność typologiczna, tematyczna, czy też wielorakość ideowo-propagandowa nie były na owe czasy zjawiskiem wyjątkowym. Wydawnictwa ukraińskie wykazywały z pewnością szereg cech odrębnych, ale jako całość powstawały w warunkach zbliżonych do tych, w jakich funkcjonowała prasa innych narodowości. To, co je wyróżniało, to przede wszystkim praktyczna realizacja niektórych elementów państwowej polityki prasowej (represje prasowe).

Z dotychczasowych badań nad rozwojem ilościowym prasy ukraińskiej wynika, że w latach 1918—1939 ukazywało się łącznie ok. 855 gazet i czasopism (w tym 64 dodatki samoistne) w języku ukraińskim oraz 85 pism w innych językach (polskim, niemieckim, esperanto, francuskim, wielojęzyczne). Ustalono ponadto 96 tytułów jednodniówek. W liczbie tej uwzględniono wszystkie periodyki wydawane przez Ukraińców (bez względu na język treści) oraz wydawnictwa w języku ukraińskim i jego dialektach, niezależnie od narodowości wydawcy. Statystykę prasy ukra-

s z e w s k i: 1) *Robotnicy przemysłowi w Polsce. Materialne warunki bytu 1918—1939*, Warszawa 1971, s. 109; 2) *Zarys historii gospodarczej Polski. 1918—1939*, Warszawa 1981, s. 50. Inteligencja stanowiła ok. 1% ogólnej liczby ludności ukraińskiej. Zob. J. Ż a r n o w s k i, *Spółeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1973, s. 374—376.

¹⁵ Ukraińcy wyznania prawosławnego (ok. 40% ludności ukraińskiej) zamieszkiwali niemal w całości ziemie b. zaboru rosyjskiego; grekokatolicy (ok. 60%) — ziemie b. zaboru austriackiego; ewangelicy (ok. 12 tys. osób) — obydwaj terytoria.

¹⁶ Część Ukraińców, głównie zwolennicy orientacji rusofilskiej, używała (również w prasie) języka rosyjskiego lub tzw. jazyczia, tworzonego głównie na bazie języka staro-cerkiewno-słowiańskiego. Lemkowie — ukraińska grupa etniczna — posługiwali się gwarą lemkową języka ukraińskiego.

¹⁷ *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Polska*, „Statystyka Polska”, Seria C, z. 94a, s. 62, tab. 16.

Tab. 2. Prasa ukraińska w latach 1918—1939

Rok	Liczba tytułów				
	dane oficjalne GUS ¹	Katalog prasowy PAR ²	Pietraszek ³	inne źródła	wyliczenia autora
1918	.	.	.	15 ⁴	20
1919	11	.	.	49 ⁴	38
1920	.	.	.	36 ⁴	53
1921	.	14	14	55 ⁴	82
1922	51	22	17	68 ⁴	82
1923	35	.	.	48 ⁵	80
1924	36	.	28	56 ⁵	81
1925	63	31	.	.	96
1926	70	.	.	.	101
1927	87	.	30	87 ⁶	115
1928	99	57	.	105 ⁷	128
1929	86	60	82	.	122
1930	80	80	.	83 ⁸	123
1931	83	71	.	.	117
1932	64	.	57	.	126
1933	67	.	.	72 ⁹	147
1934	72	.	.	128 ¹⁰	157
1935	94	81	.	107 ¹¹	154
1936	116	73	69	70 ¹²	150
1937	124	79	.	.	156
1938	.	86	.	.	176
1939	.	.	57	.	129

Źródła: 1) „Miesięcznik Statystyczny”, 1920, t. II, cz. II, z. 1—3, s. 8—9, 1922, t. V, z. 9, s. 483, 1923, t. VI, z. 7, s. 265; „Rocznik Statystyki RP”, 1923, s. 138, tab. 1; 1924, s. 190, tab. 4; 1925/26, s. 368, tab. 4; 1927, s. 467—468, tab. 2; 1928, s. 433, tab. 2; 1929, s. 437, tab. 6; 1930, s. 422, tab. 3; „Kwartalnik Statystyczny”, 1931, t. VIII, z. 4, s. 1096, tab. 17; „Statystyka Polski”, Seria B, z. 3 i 21, Warszawa 1932—1933, Seria C, z. 16, 32 i 53, Warszawa 1934—1936; „Statystyka Druków”, 1931, s. 24, tab. 18; 1932, s. 27, tab. 17; 1933, s. 24, tab. 14; 1934, s. 22, tab. 12; 1935, s. 23, tab. 13; Centralne Archiwum GUS, Wydział Statystyki Administracji Publicznej i Finansów Państwowych, sygn. 445/5/1 — Tablice statystyki druków 1936—1937 (1936 — tab. 10, 1937 — tab. 10); 2) Katalog Prasowy PAR, Polska Agencja Reklamy Francuska Krajny, Poznań R. 1: 1921 — R. 11: 1932—1939; 3) Spis gazet i czasopism Rzeczypospolitej Polskiej oraz Poradnik reklamowy. Biuro Ogłoszeń Teofila Pietraszka, Warszawa R. 1: 1921 — R. 8: 1939/1940; 4) W. Ihnatiienko, *Ukraińska prasa (1816—1923 rr.)*, Kijów 1926, s. 70; 5) „Biuletyn Informacyjny Ministerstwa Spraw Wewnętrznych”, 1924, nr 5; 6) J. Borsteinowa, *Czasopisma w Polsce w latach 1925—1927*, „Kwartalnik Statystyczny”, 1928, nr 4; 7) I. Krewieckyj, *Ukraińska prasa w 1928 r. na terytorji Polsce*, „Nowa Zoria”, 1928, nr 6; 8) M. Feliński, *Prasa ukraińska w Polsce (stan na początku 1930 r.)*, „Sprawy Narodowościowe”, 1930, nr 1; 9) *Katalog prasy polskiej i obcej. (Polska Agencja Telegraficzna)*, Warszawa 1933; 10) *Prasa ukraińska w Galicji i na Wołyniu w 1934 roku*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, 1935, nr 8; 11) „Ukraiński Statystyczny Riecznyk”, Warszawa—Kraków—Lwów 1935, s. 195—201; 12) S. J. Nowak, *Prasa ukraińska w Polsce, „Tęcza”*, 1936, nr 4; 13) E. Misiło, *Spis tytułów prasy ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej 1918—1939*, Warszawa 1983.

Uwaga: w l. 1922—1923 dane GUS wg stanu na 1 VII, w l. 1924 i 1932—1937 wg stanu na 31 XII, w l. 1925—1931 wg stanu za cały rok, w 1919 od 15 III do 31 XII. Wyliczenia autora za l. 1918—1919 nie uwzględniają prasy wydawanej na terytorium Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej (1918 — 17 tytułów, 1919 — 42), dane za 1918 r. obejmują czasopisma zarejestrowane w okresie XI—XII; do rejestru autora włączono również prasę nielegalną.

ńskiej prezentuje tabela 2. Oprócz szacunków autora odnotowano w niej inne dostępne informacje. Z pewnością nie uwzględniają one całej ówczesnej produkcji wydawniczej, niemniej można przyjąć je za punkt wyjścia do wstępnych ustaleń statystycznych.

Prasa ukraińska stanowiła ok. 4,7⁰/₀ globalnej liczby tytułów całej prasy Drugiej Rzeczypospolitej, zajmując wśród czasopiśmiennictwa mniejszości narodowych trzecie miejsce po prasie żydowskiej i niemieckiej¹⁸. Porównanie wielkości oficjalnych opartych na obliczeniach Głównego Urzędu Statystycznego z ustaleniami własnymi autora przyjętymi dla prasy ukraińskiej — przy braku zbliżonych danych dla prasy pozostałych narodowości — jest w chwili obecnej przedwczesne i nieuzasadnione.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego ogólna liczba pism ukraińskich — porównując wielkości z lat 1919 i 1938 — wzrosła niemalże pięciokrotnie, a w stosunku do roku 1918 (dane wg stanu za okres XI—XII 1918 r.) dziewięciokrotnie. W kolejnych latach rozwój ilościowy prasy ukraińskiej charakteryzował się stałą tendencją zwykłą, z kilkoma wyraźnymi załamaniami pozwalającymi wyodrębnić pięć okresów rozwojowych:

1) Stan prasy ukraińskiej z roku 1914 odbudowany został już w 1921 r. W latach 1918—1921 nastąpił czterokrotny wzrost ogólnej liczby pism. Wiązało się to ze szczególnym natężeniem aktywności politycznej Ukraińców, ukierunkowanej na tworzenie niepodległego państwa ukraińskiego na terytorium Galicji Wschodniej.

2) W latach 1922—1924 dotychczasowe tempo wzrostu liczby pism uległo wyraźnemu zahamowaniu. W rozwoju prasy ukraińskiej nastąpiła stagnacja, połączona z niewielkim regresem w zakresie liczby wydawanych pism, trwająca do 1924 r. Zjawisko to należałoby kojarzyć z następstwami silnego kryzysu inflacyjnego oraz likwidacją ośrodków wydawniczych emigracji naddnieprzańskiej, zlokalizowanych głównie na terenie obozów internowanych żołnierzy Ukraińskiej Republiki Ludowej¹⁹.

3) W latach 1925—1928 miało miejsce krótkotrwałe ożywienie w rozwoju ilościowym prasy. W roku 1928 zarejestrowano potrojenie liczby tytułów w stosunku do roku 1919. Stosunkowo duży przyrost, wiążący się z ogólną poprawą sytuacji ekonomicznej, jak i z kampanią wyborczą do Sejmu i Senatu, miał miejsce po roku 1923 (rocznie ok. 14⁰/₀).

4) W latach 1929—1932 kryzys gospodarczy, przesilenie polityczne 1930 r. i ogólne zaostrenie kursu polityki narodowościowej wobec

¹⁸ Paczkowski, *op. cit.*, s. 344.

¹⁹ W dziewięciu obozach, zorganizowanych w Aleksandrowie Kujawskim, Częstochowie, Kaliszu, Łańcucie, Piotrkowie Trybunalskim, Skalmierzycach, Strzałkowie, Szczypiornie i Wadowicach, w których przetrzymywano internowanych żołnierzy Ukraińskiej Republiki Ludowej, wydawano w l. 1920—1923 ok. 40 pism.

Ukraińców doprowadziły do zahamowania dotychczasowego tempa rozwoju ilościowego prasy ukraińskiej.

5) W latach 1933—1938 podejmowane były próby odbudowania ukraińskiego potencjału wydawniczego. Utrzymywała się nieznaczna przewaga nowo zakładanych pism nad likwidowanymi tytułami, m.in. licznej prasy Sel-Robu i Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN). Spadek ogólnej liczby pism w roku 1936 był konsekwencją silnego kryzysu przeżywanego przez nielegalną prasę komunistyczną: w 1936 r. przestało się ukazywać ok. 50% pism zarejestrowanych w latach 1934—1935. Spadek odnotowanej liczby tytułów w 1939 r. wynika głównie z faktu posiadania niepełnych danych statystycznych.

Z przytoczonej uprzednio ogólnej liczby pism najliczniejszą grupę stanowiła prasa ogólnoinformacyjna (polityczna) — 36,8% ogółu tytułów oraz czasopisma o profilu kulturalno-oświatowym (w tym literackie) — 19,3%. W pozostałych kategoriach prasy specjalistycznej najwięcej ukazywało się czasopism dla dzieci i młodzieży — 12,8%, religijnych — 7,2%, w tym grekokatolickich — 3,5%, prawosławnych — 1,0%, ewangelickich — 2,6%, oraz gospodarczych — 6,4%, naukowych — 3,5%, zawodowych — 3,3%, satyryczno-humorystycznych — 3,7%, kobiecych — 2,0% i sportowych — 1,2%.

Gdy mowa o częstotliwości ukazywania się, zgodzić by się należało z opinią, iż model prasy ukraińskiej w tej dziedzinie był wyjątkowo niekorzystny. Bezwzględną przewagą odznaczały się czasopisma o małej częstotliwości ukazywania się, tj. miesięczniki (32,6%) i tygodniki (18,4%). Szczegółowy podział pism wedle częstotliwości przedstawia tabela 3 (według stanu globalnego prasy ukraińskiej za cały okres 1918—1939 i za poszczególne lata od 1930 do 1935). W zestawieniu globalnym zwraca uwa-

Tab. 3. Podział pism ukraińskich według częstotliwości ukazywania się

Częstotliwość	Wyliczenia własne		Dane oficjalne (GUS)						Feliński	
	1918— —1939	%	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1930	%
Dzienniki	20	2,6	1	2	1	2	2	3	1	1,2
2—4 razy tygodniowo	12	1,6	2	4	2	2	2	2	3	3,6
Tygodniki	140	18,5	20	22	15	15	11	15	17	20,5
2 razy w m-cu	110	14,5	11	12	11	15	12	14	11	13,3
Miesięczniki	249	32,9	35	33	26	26	33	47	36	43,4
Kwartalniki	38	5,0	6	7	6	6	6	9	5	6,0
Inne i nieregularne	136	17,9	3	3	3	1	6	4	10	12,0
Nieznane	53	7,0	—	—	—	—	—	—	—	—
Ogółem	758	100,0	78	83	64	67	72	94	83	100,0

gę uderzająco wysoka — wbrew dotychczasowym opiniom — liczba dzienników: 20 tytułów. W rzeczywistości liczyły się tylko trzy gazety codzienne: „Diło” — założone jeszcze w 1880 r. i wznowione w 1923, „Nowyj Czas” (1923—1939) — ukazujący się jako dziennik w latach 1932—1939 i „Ukrajński Wisti” (1935—1939). Najwięcej dzienników wydawano w 1919 r. — 6 tytułów (w tym samym czasie na terytorium ZURL ukazywało się 5 dzienników). W latach 1920—1923 ukazywało się średnio 6 tytułów. Do roku 1924 istniało łącznie 19 dzienników (czyli ok. 90,5⁰/o). W 1925 r. pozostał już tylko jeden — „Diło”.

Jak wyglądałaby analogiczna klasyfikacja w przypadku nakładów, możemy jedynie przypuszczać z uwagi na szątkowy stan informacji. Najwyższy nakład jednorazowy — 34 000 egz. osiągnął wydawany w Żółtkwi miesięcznik grekokatolicki „Misionar” (1897—1944)²⁰. Najniższy — najczęściej rejestrowany — nakład wynosił ok. 500 egz. Według informacji MSW, w 1924 r. globalny nakład roczny prasy politycznej wynosił 2,37 mln egz., a jednorazowy przeciętny nakład 125 tys. egz.²¹ Korzystając z obliczeń M. Felińskiego, sporządzonych na podstawie informacji zgromadzonych przez Referat Prasowy MSW, a więc danych zasługujących na zaufanie, możemy określić również łączny i średni jednorazowy nakład prasy ukraińskiej w roku 1930. Dla całości prasy wynosił on odpowiednio: 267,6 tys. egz. i 3224 egz.²² Najwyższe średnie nakłady jednorazowe osiągały tygodniki — 5100 egz. Wśród pozostałych pism średnie nakłady kształtowały się następująco: gazety ukazujące się 2—3 razy tygodniowo — 3600 egz., dwutygodniki — 2500 egz., miesięczniki — 3600 egz., kwartalniki — 700 egz. Nakład „Diła”, jedyne ukazującego się w tym okresie dziennika, wynosił 4600 egz. Dla porównania; w roku 1930 łączny nakład jednorazowy 20 dzienników żydowskich wynosił ok. 220 tys. egz. (średni — 11 tys. egz.), 16 dzienników niemieckich — ok. 98 tys. egz. (6,1 tys. egz.), 134 polskich — ok. 934 tys. egz. (16,9 tys. egz.).²³ Odwołując się nadal do Felińskiego, możemy określić średnie nakłady jednorazowe wedle struktury treści prasy. Wynosiły one: dla prasy politycznej — 4230 egz., gospodarczej — 4500 egz., społeczno-kulturalnej — 2800 egz., religijnej — 3700 egz., dziecięcej i młodzieżowej — 5900 egz., naukowej — 600 egz., zawodowej — 2100 egz.

Na podstawie danych o nakładach jednorazowych z roku 1930 oraz wyników spisu z 1931 r. jesteśmy w stanie określić w przybliżeniu wskaźnik czytelnictwa prasy ukraińskiej. Wśród 1000 mieszkańców narodowości ukraińskiej umiających czytać rozchodziło się ok. 0,2 egz. dzienni-

²⁰ Nakład jednorazowy 10 tys. egz. osiągnęło okresowo zaledwie kilka czasopism, m.in. „Narodnia Sprawa” (25 000 egz.), „Nasz Pryjatel” (10 500 egz.), „Ukrajński Hołos” (15 000 egz.), „Wola Naroda”, „Nasze Żyttia”, „Sel-Rob” (10 000 egz.).

²¹ „Biuletyn Informacyjny Ministerstwa Spraw Wewnętrznych”, 1924, nr 5.

²² Feliński, *Prasa ukraińska w Polsce*, s. 42—43.

²³ Paczkowski, *op. cit.*, s. 415.

ków, ok. 0,5 egz. gazet ukazujących się 2—3 razy tygodniowo, ok. 3 egz. tygodników, ok. 1 egz. dwutygodników, 4 egz. miesięczników oraz ok. 0,3 egz. innych czasopism.

Cechą szczególną prasy ukraińskiej była jej krótka żywotność. Przeciętną długość pojawiania się pisma ukraińskiego można w przybliżeniu określić na 3 lata. Efemeryczność była zjawiskiem stałym — w pierwszym roku ukazywania się znikало z rynku prasowego ok. 45,2⁰/₀ gazet i czasopism (łącznie 343 tytuły). 21 tytułów było kontynuacją pism założonych przed rokiem 1914, z czego do 1939 r. przetrwało 11. Wśród pozostałych pism przez okres 1—5 lat wychodziło 648 tytułów (ok. 85,4⁰/₀), 6—9 lat — 56 tytułów (ok. 7,4⁰/₀), 10—19 lat — 45 tytułów (ok. 6,0⁰/₀, w tym 15 przez okres 20 lat).

Prasę ukraińską wydawano w 68 miejscowościach na terenie kraju i w 6 ośrodkach zagranicznych, w których drukowano pisma przeznaczone do nielegalnego rozpowszechniania w Polsce. Głównym centrum wydawniczym był Lwów. Ukazywały się tu łącznie 402 gazety i czasopisma (ok. 53,0⁰/₀). O ogromnych dysproporcjach w zakresie koncentracji prasy świadczy chociażby fakt, iż w Kołomyi, drugim ośrodku pod względem liczby wydawanych pism, wyszły zaledwie 54 tytuły (7,1⁰/₀). Wydawaniem ponad 5 pism poszczycić się mogły jedynie: Warszawa — 42 (ok. 5,5⁰/₀), Stanisławów — 35 (4,6⁰/₀), Łuck — 31 (4,0⁰/₀), Kalisz — 17 (2,2⁰/₀), Przemyśl — 16 (2,2⁰/₀), Równe — 14 (1,8⁰/₀), Drohobycz — 9 (1,2⁰/₀), Tarnopol — 7 (0,9⁰/₀). Jednocześnie w 41 miejscowościach spośród 68 zarejestrowanych (60,3⁰/₀) ukazywało się zaledwie 1 pismo; ośrodków wydających od 2 do 5 pism było 14, 6—10 pism — 6, 11—20 pism — 5.

Podobnie kształtował się stopień koncentracji prasy ukraińskiej wedle województw (tabela 4). Na terytorium trzech województw Galicji Wschodniej (Lwowskie, Stanisławowskie, Tarnopolskie), zamieszkałych przez ponad 3,2 mln Ukraińców (wg danych spisowych z 1931 r.), co stanowiło 63⁰/₀ ogółu społeczności w Polsce, wydawano łącznie ok. 71,1⁰/₀ wszystkich tytułów. Na Wołyniu na 1427 tys. (27,9⁰/₀) Ukraińców ukazy-

Tab. 4. Koncentracja prasy ukraińskiej według województw w latach 1918—1939

Prasa ukraińska	Województwo											
	lwowskie	stanisławowskie	tarnopolskie	wołyńskie	warszawskie	łódzkie	krakowskie	lubelskie	poznańskie	kieleckie	brak m. wyd.	za granicą
Liczba pism	521	102	16	70	50	23	21	7	4	1	23	17
Stopień koncentracji	60,9	11,9	1,9	8,2	5,8	2,7	2,5	0,8	0,5	0,1	2,7	2,0

wało się jedynie 8,0⁰/o pism. W pozostałych województwach, gdzie zamieszkiwało zaledwie niecałe 0,5 mln Ukraińców (9,1⁰/o), wydawano 17,6⁰/o ogółu pism. Pożądane z pewnością byłoby porównanie odsetków wydawanych pism i ludności ukraińskiej zamieszkującej poszczególne województwa w powiązaniu z analizą rozmiarów zjawiska przepływu prasy pomiędzy określonymi ośrodkami wydawniczymi.

Dzieje prasy ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej można podzielić na trzy okresy: 1918—1923, 1924—1934, 1935—1939. Przyjęte w pracy cezury określają granice ogólne poszczególnych faz rozwojowych czasopiśmiennictwa ukraińskiego. Przy ich wyznaczaniu kierowano się chęcią znalezienia wypadkowej kilku najważniejszych — jak sądzi autor — aspektów: ewolucji społeczno-politycznej ukraińskiej mniejszości narodowej, przemian zachodzących w prasie ukraińskiej, polityki narodowościowej państwa polskiego wobec Ukraińców (jako zagadnienie szczególne potraktowano państwową politykę prasową). Przyjęta konstrukcja jest świadomym kompromisem z uwagi na różne wewnętrzne cezury rozważanych aspektów. Oparcie periodyzacji wyłącznie na zmianach zachodzących w prasie okazałoby się rozwiązaniem nieskutecznym. Dla zilustrowania poszczególnych okresów rozwoju czasopiśmiennictwa ukraińskiego wsparto się niemal wyłącznie na prasie politycznej, reprezentującej główne partie i ugrupowania ukraińskiej mniejszości narodowej w Polsce.

Najmniej dyskusyjny jest okres pierwszy (1918—1923). Odzyskiwanie niepodległości przez Polskę zbiegło się z podjętą przez Ukraińców galicyjskich próbą tworzenia własnej państwowości²⁴. Kontrakcja zbrojna i dyplomatyczna strony polskiej doprowadziła do przejściowego podziału Galicji Wschodniej na dwie części. Do odbudowy ukraińskiego systemu prasowego przystąpiono zarówno w części kontrolowanej przez administrację polską, jak i na terytorium Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej. Rozwój prasy republikańskiej postępował znacznie szybciej. Był on też zjawiskiem wyjątkowym: pod względem liczby pism powstałych w tak krótkim czasie, ich struktury, stanu prawnego nie powtórzył się w dziejach prasy ukraińskiej już nigdy więcej. Na terytorium republiki ukazywało się łącznie ok. 55 gazet i czasopism, w tym 5 dzienników. Niemal wszystkie posiadały charakter oficjalnych organów rządowych. Organami partyjnymi były jedynie trzy pisma drukowane w Stanisławowie: „Swoboda” (1919, Ukraińska Ludowa Partia Pracy — Ukraińska

²⁴ 18 X 1918 powstała Ukraińska Rada Narodowa pod przewodnictwem Jewhena Petruszewycza. W nocy z 31 X na 1 XI 1918 Ukraińcy opanowali Lwów. 13 XI Rada Narodowa proklamowała utworzenie Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej i uformowała własny rząd-Sekretariat, na którego czele stanął Kost' Lewyckij. 3 I 1919 nastąpiło połączenie ZURL z Ukraińską Republiką Ludową (ogłoszone oficjalnie 22 I 1919). M. Łozynskij, *Hałyczyna w rr. 1918—1920*, Wiedeń 1920.

Narodno-Trudowa Partija (UNTP)), „Wola” (1919, Ukraińska Partia Social-Demokratyczna — Ukrajńska Social-Demokratyczna Partija (USDP)) i „Narod” (1919, Ukraińska Partia Radykalna — Ukrajńska Radykalna Partija (URP)). Poza Stanisławowem, gdzie wydawano łącznie 18 tytułów, w tym trzy dzienniki: „Nowa Zoria” (1918—1919), „Republika” (1919), „Narod” (1919), prasa ukraińska ukazywała się m.in. w Drohobyczu („Drohobyckij Łystok”, 1918), Stryju („Stryjskij Wistnyk”, 1919), Tarnopolu („Ukrajinskij Hołos”, 1918; „Hołos Podillia”, 1918; „Ukrajński Wisti”, 1919), Złoczowie („Zołoczivske Slovo”, 1918—1919), Samborze („Naddnistrianski Wisti”, 1919), Przemyślu („Wola”, 1918), Czortkowie („Czortkiwskij Wistnyk”, 1919) i w 16 innych miejscowościach.

Zagadnienie prasy ukraińskiej wydawanej na terytorium ZURL z uwagi na podporządkowanie jej władzy suwerennego państwa wymaga oddzielnego omówienia. Istotne natomiast będzie zwrócenie uwagi na wielorakie konsekwencje wynikające z faktu istnienia niepodległego państwa ukraińskiego, wpływające pośrednio także na kierunki rozwoju prasy ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej.

Odmienne przebiegał rozwój prasy ukraińskiej w ośrodkach kontrolowanych przez administrację polską, tj. na części terytorium Galicji Wschodniej i na Wołyniu. Działające tu struktury ukraińskich partii politycznych, których czołowi przedstawiciele brali czynny udział w budowie Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej, napotykały poważne trudności z uruchomieniem akcji wydawniczej. Nie powiodła się podjęta przez UNTP i USDP próba utrzymania we Lwowie druku czołowych przedwojennych dzienników: „Diła” (UNTP) i „Wperedu” (zał. w 1911 r., USDP). Po wydaniu dwóch numerów 29 listopada 1918 r. gazety zostały zawieszona, a jednym z warunków wznowienia było podporządkowanie się zarządzeniu drukowania tekstu równoległe w językach ukraińskim i polskim²⁵. Nakazu przestrzegala jedynie redakcja „Wperedu”²⁶. Charakterystyczne jest, że nawet w obliczu ostrych represji Ukraińcy nie zdecydowali się na wznowienie swoich najpopularniejszych wydawnictw na terytorium ZURL. Wydaje się, że zadecydowały o tym zarówno względy tech-

²⁵ Wg źródeł ukraińskich zarządzenie takie miał wydać gen. Rozwadowski. Zob. *Ukrajńska zahalna encyklopedija*, t. 3, Lwów 1932, s. 659.

²⁶ Druk „Wperedu” w językach ukraińskim i polskim trwał do 21 I 1919, tj. do momentu aresztowania członków redakcji L. Hankewycza, P. Buniaka, M. Filcia i J. Hucajła — „Ukrajinskij Hołos”, nr 17 z 29 IV 1919. Na wznowienie „Diła” zezwolono dopiero 3 IV 1923. Tymczasem UNTP podejmowała z różnym skutkiem szereg prób wydawania dziennika pod zmienionymi tytułami: „Hromadska Dumka” (1 I—26 IX 1920), „Ukrajńska Dumka” (6 X—13 XI 1920), „Ukrajinskij Wistnyk” (25 I—28 IX 1921), „Bałkiwsczyna” (zawieszona po wydaniu pierwszego numeru 2 X 1921) lub zastąpienia go innymi, już ukazującymi się pismami: „Hromadskij Wistnyk” (18 II—31 VIII 1922 i 2 I—1 IV 1923), „Swoboda” (8 XI—31 XII 1922). Od 1 IX do 3 XI 1922 ukazywało się również samo „Diło”.

niczne, jak i taktyczne. Rozwój sytuacji politycznej i militarnej dla strony ukraińskiej kształtował się niekorzystnie. Wiele przemawiało za tym, by choć część prasy pozostawić po stronie przeciwnika²⁷.

W obliczu mnożących się represji wobec prasy ukraińskiej, szczególnie w ośrodku lwowskim, trudowicy zdecydowali się na zakładanie nowych wydawnictw na prowincji. Od stycznia 1919 r. w Przemyślu zaczął się ukazywać tygodnik „Ukrajński Hołos” (1919—1932) pod redakcją Dymytra Hrehołyńskoho. Pismo przeszło interesującą ewolucję: od związków z UNTP, poprzez konserwatywny obóz hetmański (skoropadczycy), aż do oficjalnego opowiedzenia się w roku 1929 po stronie Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (Orhanizacija Ukrajnińskich Nacionalistiw). Ten sam kierunek reprezentowały wydawane w Łucku „Ukrajnińskie Żytia” (1922—1923) i kołomyjska „Ukrajnińska Pracia” (1922).

Prasę lewicy ukraińskiej reprezentowały w tym okresie wydawnictwa dwóch nurtów: stronnictw lewicy socjalistycznej (USDP; URP, od 1923 r. Ukraińska Socjalistyczno-Radykalna Partia — Ukrajnińska Socialistyczno-Radykalna Partija (USRP)) i stronnictw lewicy rewolucyjnej (Komunistycznej Partii Galicji Wschodniej — KPGW). Reaktywowana po 1920 r. Ukraińska Partia Radykalna wznowiła w 1922 r. wydawanie tygodnika „Hromadskyj Hołos” (Lwów, 1893—1916, 1922—1939). W tym samym roku ukazał się tygodnik „Ukrajnińskyj Hromadianyn” i odnowiony kwartalnik „Siczowi Wisti” (1922—1923).

Najliczniejszą i najprężniejszą prasą dysponowała Ukraińska Partia Socjal-Demokratyczna (ok. 15 gazet i czasopism). Poza dziennikiem „Wpered”, ukazującym się z dużymi przerwami do 31 stycznia 1924 r., w grudniu 1919 r. pojawił się przedwojenny centralny organ partyjny „Zemla i Wola” (1906—1913, 1919, 1920, 1922—1924). W roku 1921 ukazują się dwa dalsze czasopisma: dwutygodnik (od 1923 r. miesięcznik) „Socjalistyczna Dumka” (1921—1924) i miesięcznik „Wilna Ukrajina” (1921) pod redakcją Mykoły Hankewycza, usuniętego rok później z USDP na tle walk frakcyjnych²⁸. Wysoki poziom reprezentował wydawany w latach 1923—1924 we Lwowie miesięcznik „Nowa Kultura”. Po roku 1922 wzrosła aktywność wydawnicza socjaldemokratów ukraińskich na Wołyniu²⁹. W tym okresie USDP była też jedyną partią ukraińską, która podjęła wysiłek wydawania robotniczych pism zawodowych. W latach 1918—1919 w Przemyślu ukazywała się „Ukrajnińska Robitnycza Hazeta”, po zawie-

²⁷ Po odbiciu Lwowa przez stronę polską (22 XI 1918) rząd ZURL przeniósł się do Stanisławowa. Niezależnie od działań militarnych zarówno strona ukraińska, jak i polska prowadziły intensywną akcję dyplomatyczną. M.in. rozstrzygnięciu sporu miały służyć wysłane przez Ententę w styczniu 1919 misje mediacyjne pod przewodnictwem gen. Barthélemy oraz płk. Cartona de Wiarta. Łozynskyj, *op. cit.*, s. 158.

²⁸ Papierzyńska-Turek, *op. cit.*, s. 69.

²⁹ Grupa posłów wołyńskich związanych z USDP wydawała w Łucku 2 razy ty-

szeniu kontynuowana przez „Nasz Hołos” (1919). Pismem kobiet pracujących była „Nasza Meta” (1919—1920), wydawana jako dodatek do „Wperedu”. 1 lutego 1920 pojawił się „Profesjonalnyj Wistnyk”, zawieszony niestety już po wydrukowaniu pierwszego numeru³⁰.

W warunkach szczególnych rozwijała się prasa ukraińskiej lewicy rewolucyjnej. Utworzona w roku 1919 Komunistyczna Partia Galicji Wschodniej była organizacją nielegalną. Rozbita represjami, a następnie podzielona w wyniku walk frakcyjnych, nie zdołała podjąć w pierwszym okresie swego istnienia szerszej działalności wydawniczej. 10 maja 1919 r. w Kijowie pojawił się pierwszy organ centralny KPGW (początkowo związany z tzw. Tymczasowym Komitetem Galicji Wschodniej) — dziennik „Hałyćkyj Komunist”; wydawany nieregularnie, nie docierał na terytorium Galicji Wschodniej. W okresie wojny polsko-radzieckiej 1920 r. ukazywało się 9 czasopism, z czego trzy drukowano na terytorium Ukrainy Radzieckiej, pozostałe w drukarniach polowych Armii Czerwonej³¹. We wrześniu 1920 r. celem wzmocnienia skuteczności oddziaływania propagandowego na ludność ukraińską Galicji Wschodniej i Wołynia, za co odpowiadały dotychczas wydziały polityczne poszczególnych dywizji radzieckich, powołano ukraińskie wydawnictwo „Wsehałwydaw” (Wsehałyćke Radianske Wydawnictwo)³². Dynamiczny rozwój sytuacji militarnej na froncie, niekorzystny dla strony radzieckiej, przeszkodził wydawnictwu w rozwinięciu szerszej akcji prasowej. W roku 1921 liczba tytułów prasy komunistycznej uległa zmniejszeniu do trzech, by ostatecznie w 1923 pozostać jedynie przy emigracyjnym tygodniku „Nasza Prawda” (Wiedeń 1921—1923, Berlin 1923—1924, 1926—1935).

Lata 1918—1923 stanowią także wyraźną cenzurę rozwoju prasy petlurowskiej w Polsce. Pierwsze czasopisma emigracji naddnieprzańskiej pojawiły się po podpisaniu 1 września 1919 r. umowy rozejmowej pomiędzy

godniowo „Selansku Prawdu” (1923) i „Selansku Dolu” (1923—1924), kontynuowaną przez „Nasz Szlach” (1924—1925).

³⁰ Hass, *op. cit.*, s. 42—43. Autor podaje mylnie tytuł pisma: „Profesijnyj Wistnyk”. Por. „Biuletyn Bibliograficzny Ministerstwa Spraw Wewnętrznych”, R. 2: 1920, s. 48; *Pidručnyj kalendaryk „Wperedu” na 1922 rik*, Lwów 1921, s. 56.

³¹ Daszkiewicz, *Komunistyczna ta radianska presa...*, s. 117 i n.

³² Wydawnictwo „Wsehałwydaw”, powołane przez Galicyjski Komitet Rewolucyjny 11 IX 1920, kierowane przez I. Kulyka, posiadało monopol na organizowanie i kontrolowanie działalności wydawniczej na terenach zajętych przez Armię Czerwoną. Od 24 VIII do 11 IX 1920 wydało sześć numerów gazety „Bilszowyk”, przejętej od wydziału politycznego 14 armii. Oprócz „Wsehałwydau” istniało również wydawnictwo „Czerwona Hałyczyna”, utworzone przy 41 dywizji 1 Armii Konnej. Od początku września 1920 wydawało pismo „Czerwona Hałyczyna”. Numer 4 z 16 IX był ostatnim numerem ukraińskiego pisma komunistycznego, jakie ukazało się w 1920 r. na terytorium Polski. J. Daszkiewicz: 1) *Komunistyczna ta radianska presa...*, s. 121—123; 2) *Pid praporom Zownia. Wplyw Wetykoji Zowneowoji Socialistycznoji Rewoluciji na pidnesennia rewolucyjnoho ruchu w Zachidnij Ukraini. Dokumenty i materialy*, Lwów 1964, s. 518—520.

rządem polskim a rządem Ukraińskiej Republiki Ludowej³³. Po zakończeniu wojny polsko-radzieckiej główne ośrodki wydawnicze koncentrowały się w obozach internowanych, w Warszawie³⁴ oraz na Wołyniu³⁵. Okres intensywnego rozwoju prasy petlurowskiej kończy się na roku 1923. Likwidacja obozów byłych wojskowych armii UNR³⁶, z których większość zrażona realiami politycznymi wyemigrowała z Polski, naruszyła bazę społeczną tego nurtu.

Do roku 1923, czyli do momentu definitywnego uregulowania statusu prawnego Galicji Wschodniej³⁷, prasę ukraińską zwalczano na tej samej zasadzie, co i inne formy aktywności społeczno-politycznej Ukraińców³⁸. Każdy przejaw sympatii dla ZURL, a po jej upadku brak akceptacji dla polityki faktów dokonanych, wdrażanej przez administrację polską, narażał pismo, a w szczególności członków jego redakcji, na dotkliwe konsekwencje. Najbardziej stabilnym elementem państwowej polityki prasowej były z pewnością represje³⁹. Jeżeli za miernik nasilenia rządowych represji wobec prasy ukraińskiej przyjmiemy liczbę konfiskat, to stwierdzimy, że zarówno w latach 1918—1924, jak i w okresie późniejszym ogólne ich rozmiary utrzymywały się na niezmiennie wysokim poziomie, przejawiając wyraźną tendencję zwyżkową. W roku 1920 dziennik „Hromadska Dumka” konfiskowano w przeciągu dziewięciu miesięcy 74 razy,

³³ Od października 1919 ukazywał się w Żółkwi dziennik „Ukrajina”, organ rządu UNR, założony w Kamieńcu Podolskim, stanowiący kontynuację dziennika „Wilna Ukrajina”, wydawanego w Równem od 26 III 1919.

³⁴ W l. 1920—1923 w Warszawie ukazywały się cztery pisma petlurowskie: „Syn Ukrainy” (1920—1921), „Ukrajinska Trybuna” (1921—1922), „Ukrajinska Sprawa” (1922) i „Trybuna Ukrainy” (1923).

³⁵ Na Wołyniu od 1922 działała ugodowa Ukraińska Partia Ludowa (Ukrajinska Narodna Partija — UNP), stanowiąca kontynuację naddnieprzańskiej Partii Socjalistów Niepodległościowców (Partija Socialistiw Samostijnykiw). Założyciel i prezes UNP W. Oskilko był jednocześnie redaktorem „Ukrajinskoho Dzwonu” (1922—1923), a następnie „Dzwonu” (1923—1926).

³⁶ Ostatni obóz zlikwidowano 1 VII 1924 w Kaliszu.

³⁷ Decyzją Rady Ambasadorów z 15 III 1923 suwerenność nad terytorium Galicji Wschodniej przyznano Polsce.

³⁸ Od listopada 1918 do 1922 władze polskie zorganizowały sieć obozów, m.in. w Frydrowcach k. Proskurowa, Dąbiu k. Krakowa, Tucholi, Pikulicach k. Przemyśla, w których osadzano jeńców wojennych — żołnierzy Ukraińskiej Halickiej Armii oraz działaczy ukraińskich, w tym i dziennikarzy. Komisja Międzynarodowego Czerwonego Krzyża kontrolująca obozy w październiku 1919 określiła liczbę więźniów na 23,5 tys. *Ukrajinska zahalna encykłopedija*, t. 3, s. 659; por. Radziowski, *op. cit.*, s. 43.

³⁹ Łącznie w l. 1918—1922 wskutek represji likwidacji uległo 20 gazet i czasopism wydawanych we Lwowie (10 dzienników) oraz 6 pism w innych ośrodkach (2 dzienniki). Do rejestru strat należałoby dopisać ponadto 32 tytuły gazet i czasopism (5 dzienników) zawieszonych przez władze polskie po upadku ZURL. W 1922 we Lwowie wznowiono jedynie tygodnik „Swoboda” (zał. w 1897), wydawany w 1919 w Stanisławowie.

„Wpered” — 36 razy, a wszystkie tytuły łącznie 170 razy⁴⁰. W roku 1923 dziennik „Dilo” konfiskowano 145 razy, pozostałe gazety i czasopisma 556 razy⁴¹. Konfiskaty w skali całego kraju przedstawia tabela 5 (niestety zachowały się jedynie dane za styczeń—październik 1928 r., cały 1931 r. i styczeń—październik 1932 r.). Jeżeli weźmiemy pod uwagę liczbę konfiskat prasy ukraińskiej oraz ilość pism w proporcji do podobnych wielkości dla prasy innych narodowości, to okaże się, iż wydawnictwa ukraińskie na tle prasy mniejszościowej, jak też w skali ogólnopolskiej podlegały najczęstszym represjom administracyjnym.

Akcji zwalczania prasy ukraińskiej wewnątrz kraju towarzyszyło zamknięcie rynku czytelniczego w Polsce dla ukraińskich wydawnictw zagranicznych⁴².

Następny okres w rozwoju prasy ukraińskiej wyznaczają lata 1923/1924—1934. Nie kwestionowaną cezurą jest decyzja Rady Ambasadorów z 15 marca 1923 r. uznająca prawo Polski do terytorium Galicji Wschodniej. Miała ona wielorakie konsekwencje. Regulacja prawnego statusu tego terytorium otwierała nowy etap w polskiej polityce narodowościowej. Dla Ukraińców galicyjskich oznaczała przekreślenie nadziei na odbudowę własnej państwowości i w efekcie zmuszała do zmiany do-

Tab. 5. Konfiskaty prasy w Polsce w latach 1928 i 1931—1932

Prasa wg języka	Okres ukazywania się		
	I—X 1928	1931	I—X 1932
polska	790	1539	..
ukraińska	223	334	343
niemiecka	103	82	76
żydowska	68	145	157
innych mniejszości narodowych	68	.	14
Razem	1252	2100	590

Zródło: AAN, MSW, 808, k. 115, 117, 119, 160, 204, 252; 915, k. 1, M. Pietrzak, *Reglamentacja wolności prasy w Polsce (1918—1939)*. Warszawa 1963, s. 349, s. 349, 354, 356, 520, 523, Por. A. Notkowski, *O działalności wydawniczej Żydów warszawskich w XIX i XX wieku*, „Przegląd Historyczny”, t. 74: 1981, z. 4, s. 734.

⁴⁰ „Biuletyn Bibliograficzny Ministerstwa Spraw Wewnętrznych”, R. 2: 1920, nr 3, s. 40—42, nr 4, s. 49—50.

⁴¹ „Monitor Polski”, 1923, nr 10—292; 1924, nr 4—8.

⁴² W 1920 debit pocztowy utraciły 24 czasopisma, w tym: 15 wydawanych w USA, 6 w Kanadzie, 3 w Austrii. „Biuletyn Bibliograficzny Ministerstwa Spraw Wewnętrznych”, R. 2: 1920, nr 3, s. 43—44, nr 4, s. 50. Działania reglamentacyjne wobec prasy utrzymywały się również w latach następnych, np. w 1927 debitu pozbawiono 20 czasopism wydawanych w USRR, w 1928 — 9 wyd. w USRR i 7 w innych krajach, w 1929 — 22 wyd. w USRR i 14 w innych krajach. Prezydium Rady Ministrów (dalej: PRM), Rektyfikat 43, t. 2, 3 i 4. Zarządzenia ministra spraw wewnętrznych o odebraniu debitu.

tychczasowych kierunków polityki. Generalną linię negacji państwa polskiego i liczenia wyłącznie na siły własne lub pochodzące z zewnątrz (Niemcy, ZSRR) uznawały niemal wszystkie nurty polityczne, poza nie odgrywającymi większej roli zwolennikami ugody ukraińsko-polskiej. Istniejące podziały, doprowadzające do częstych rozłamów w łonie poszczególnych stronnictw, wynikały głównie z różnicy poglądów na kwestie ustrojowe, metody walki i doboru sojuszników. Wyraźne załamanie tego kursu nastąpiło dopiero w roku 1934. Podział polityczny prasy ukraińskiej w styczniu 1924 r. przedstawiał się — wedle ustaleń autora — następująco:

Kierunek	Liczba pism
UNTP	6
USDP	6
URP	1
petruszewiczowcy	2
petlurowcy	3
rusofile	2
skrajna prawica	1
ugodowcy	3
inne	2
<hr/> Razem	<hr/> 26

Na przełomie lat 1923/1924 rozstrzygnęły się losy — najsilniejszej dotychczas — prasy socjalistycznej. W marcu 1923 r. USDP uznała się za partię komunistyczną. 30 stycznia 1924 r. władze zdelegalizowały partię, a w dzień później zawiesiły jej organy prasowe: „Wpered”, „Zemlu i Wolu” i „Nowu Kultur”. Do roku 1925 działalność wydawniczą starali się podtrzymywać posłowie wołyńscy, drukując w Łucku „Nasz Szlach” (1924—1925), będący kontynuacją „Selańskoj Doli”, oraz „Hołos Praci” (1924). Po stronie tej części USDP, która przeszła do KPZU, opowiedziała się redakcja miesięcznika teoretycznego „Nowa Kultura”. Pozostali członkowie partii utworzyli w roku 1925 nową USDP, wznawiając jednocześnie wydawanie „Wperedu”, tym razem w formie dwutygodnika, a następnie miesięcznika (w praktyce bardzo nieregularnie). „Wpered”, systematycznie konfiskowany i zawieszany, uległ ostatecznej likwidacji w 1934 r. Dopiero w marcu 1938 r. socjaldemokraci zdołali zorganizować druk nowego czasopisma — miesięcznika „Robitnyczyj Hołos” (1938—1939).

Prasa ukraińskiego nurtu narodowego, dotychczas względnie jednolita, uległa po roku 1923 głębokim przeobrażeniom i podziałom na kilka kierunków: centrowy, lewicy, umiarkowany, prawicowy i skrajny — nacjonalistyczny. Centrum trudowickie reprezentował wznowiony 3 kwietnia 1923 r. dziennik „Diło”. Stosując elastyczną taktykę polityczną, zmierzającą do szukania sojuszników wśród wszystkich grup społeczeństwa ukraińskiego, nigdy nie przyjmując oficjalnego szyldu UNTP, a następ-

nie Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowo-Demokratycznego (Ukrajinske Nacionalno-Demokratyczne Objednannia — UNDO), „Diło” urosło do rangi pisma ogólnonarodowego, wielce zasłużonego dla kultury ukraińskiej. Oficjalnym organem partyjnym centrum pozostawał nadal tygodnik „Swoboda”. Z pism prowincjonalnych idee tego ruchu reprezentował założony w maju 1924 r. w Łucku tygodnik „Hromada” (1924—1926), stojący początkowo na platformie ogólnonarodowej, bezpartyjnej. Po zawieszeniu, w jego miejsce ukazywał się od listopada 1926 r. tygodnik „Ukrajinska Hromada” pod redakcją W. Ostrowskoho, od maja 1928 r. centralny organ UNDO dla Wołynia. W konsekwencji sporów ideologicznych wynikłych w redakcji Komitet Centralny UNDO podjął w maju 1929 r. decyzję o likwidacji pisma. Dla Wołynia, Chełmszczyzny i Polesia przeznaczone były: wydawany w Łucku (od 1934 r. we Lwowie) ilustrowany tygodnik „Wołynska Nedila” (1928—1939), w Tarnopolu popularny dwutygodnik dla wsi „Podilskij Hołos” (1928—1930) i w Warszawie „Narid” (1926—1928), zlikwidowany po wyborach 1928 r. W styczniu 1925 r. odszedł z „Diła” jego wieloletni redaktor naczelny Wasyl Panajko (1913—1918, XII 1924—1925). Założony przez niego dwutygodnik „Polityka” (1925—1926) zapoczątkował nowy kierunek nurtu narodowego w stosunkach ukraińsko-polskich, bliski tzw. polityce realnej.

Lewicę trudowicką, czyli zwolenników linii politycznej i ideologicznej utożsamianej z osobą Jewhena Petruszewycza, reprezentował dziennik „Nasz Prapor” (1923—1924). W maju 1924 r. gazeta zmieniła nazwę na „Prapor”, w listopadzie tegoż roku ustąpiła miejsca tygodnikowi „Ukrajinska Rada”, by w grudniu 1925 r. ponownie zmienić nazwę na „Rada”. Po scysji petruszewiczowców z UNDO i utworzeniu Ukraińskiej Partii Pracy (Ukrajinska Partia Praci) „Rada” (1925—1934) reprezentowała jej kierunek ideologiczny. Rolę oficjalnego organu partyjnego UPP przejął tygodnik „Pracia” (1927—1934). Wobec trudnej sytuacji finansowej, jak też w konsekwencji ewolucji ideowej UPP w kierunku komunizmu w grudniu 1933 r. doszło do zawarcia nieoficjalnej transakcji sprzedaży tego pisma Ukraińskiemu Zjednoczeniu Włościańskiemu (Ukrajinske Selanske Objednannia — USO), w konsekwencji czego przeszło ono w ręce komunistów⁴³.

Ugrupowania skrajnej prawicy skupiały się początkowo wokół „Literaturno-Naukoho Wistnyka” (1898—1932), redagowanego przez Dmytra Doncowa, czołowego ideologa nacjonalizmu ukraińskiego⁴⁴. W kwietniu 1923 r. ukazuje się we Lwowie dwutygodnik teoretyczny „Zahrawa” (1923—1924), stanowiący bazę dla kształtowania się nieformalnej partii

⁴³ Cioch, *op. cit.*, s. 192.

⁴⁴ Zob. M. Sosnowskyyj, *Dmytro Doncow, politycznyj portret. Z istoriji rozvitku ideolohiji ukrajinskoho nacjonalizmu*, New York—Toronto 1974.

politycznej określanej mianem „grupa Zahrawy”⁴⁵. Z jej to inicjatywy, jak również działaczy powracających z emigracji w kwietniu 1924 r. utworzona została Ukraińska Partia Pracy Narodowej (Ukrajnińska Partija Nacionalnoji Roboty — UPNR), której organem prasowym pozostała „Zahrawa”. W 1924 r. jej funkcję przejęła gazeta (2 razy tygodniowo, od 1932 r. dziennik) „Nowyj Czas” (1923—1939) pod redakcją Dmytra Palijewa, wydawana przez założony w 1922 r. koncern prasowy Iwana Tyktora. Celem wzmocnienia propagandy prasowej tego nurtu w środowisku wiejskim w październiku 1928 r. I. Tyktor przystąpił do wydawania popularnego pisma dla ludu „Narodna Sprawa” (1928—1939). Redagowane przez Iwana Szkrumelaka i Wasyla Baczynśkoho, osiągało ono jeden z najwyższych nakładów — ok. 25 tys. egz., stając się z czasem konkurencyjne dla undowskiej „Swobody”.

Prasa ukraińskich nielegalnych organizacji nacjonalistycznych: Ukraińskiej Wojskowej Organizacji (Ukrajnińska Wijskowa Orhanizacija — UWO) i Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów pojawiła się w szerszym zakresie dopiero na początku 1930 r. Wcześniej ukazywał się jedynie „Ukrajnińskij Rewolucioner” (1926—1927), organ Zachodnio-Ukraińskiej Organizacji Ludowo-Rewolucyjnej⁴⁶, oraz nielegalnie przetrzucane do Polski miesięczniki: „Surma” (1927—1933), organ UWO redagowany w Pradze, a drukowany na Litwie, i „Rozbudowa Nacji” (1928—1934), organ ideologiczny o profilu teoretycznym, wydawany w Pradze. Po utworzeniu OUN (27 I—3 II 1929) w działalności wydawniczo-prasowej nacjonalistów nastąpił wyraźny zwrot. System prasy ounowskiej podporządkowano Referatowi Politycznemu Krajowej Egzekutywy OUN. Instrukcje Prowodu OUN szczegółowo precyzowały cele i metody realizacji propagandy prasowej⁴⁷. Nad skoordynowaniem akcji prowadzonych na terenie Polski i na arenie międzynarodowej pracowało tzw. Zjednoczenie Komitetów Ukraińskiej Propagandy Międzynarodowej (Objednannia Komitetiw Ukrajnińskoji Miznarodnoji Propahandy)⁴⁸. W gestii Referatu Politycznego znajdowały się wydawnictwa konspiracyjne drukowane w Polsce⁴⁹, spełniające głównie funkcję instruktażową wobec członków organizacji, i prasa legalna wy-

⁴⁵ W jej skład wchodził m.in. D. Doncow, D. Palijew, W. Kuczabśkyj, M. Matczak, W. Kuźmowycz. Zob. Mirczuk, *op. cit.*, s. 50.

⁴⁶ AAN, MSW, 123, protokół ze zjazdu starostów woj. tarnopolskiego w dniu 20 V 1927. Zachodnio-Ukraińska Ludowo-Rewolucyjna Organizacja, powstała we wrześniu 1925 w wyniku rozłamu w UWO, przejawiała tendencje prokomunistyczne. ZURLO uległa szybkiej likwidacji. Por. R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1933—1945)*, Warszawa 1972, s. 56.

⁴⁷ AAN, MSW, 1039, Komunikaty Informacyjne Wydziału Narodowościowego MSW: nr 23 z 8 V 1931, k. 10—14 i nr 24 z 20 V 1931, k. 15, 55.

⁴⁸ AAN, MSW, 1040, Komunikaty Informacyjne Wydziału Narodowościowego MSW: nr 73 z 11 I 1932, k. 1—2; nr 74 z 25 I 1932, k. 3—7; nr 77 z 20 IX 1932.

⁴⁹ Były to: „Biuleteń K[rajowej] E[gzekutywy] OUN na Z[achidnio] U[krajni]ski] Z[emli]” (1930—1934), „Junak” (1930—1934) i „Junactwo” (1931—1934) — biule-

dawana za pośrednictwem legalnych organizacji lub osób, ale podporządkowana finansowo i programowo głęboko zakonspirowanemu kierownictwu partii. W tym ostatnim przypadku zakwalifikowanie konkretnego tytułu do prasy OUN-owskiej, bez dokładnej analizy treści, może okazać się zadaniem trudnym. Referat Polityczny odpowiadał również za organizowanie kolportażu prasy drukowanej poza granicami kraju, lecz z uwagi na brak debitu komunikacyjnego dostarczanej do Polski drogą nielegalną⁵⁰. Spośród znacznej liczby pism wydawanych za granicą do Polski kierowano wyłącznie wspomnianą „Surmę”, „Rozbudowę Nacji” oraz „Ukrajńskoho Nacionalista” (1934), spełniającego funkcję pisma popularnego dla mas. Pierwszym legalnym organem OUN był przemyski tygodnik „Ukrajńskij Hołos”. Czasopismo, odkupione w 1929 r. od dotychczasowego właściciela Jewhena Zybłykewycza, cieszyło się znaczną popularnością (ok. 15 000 egz), a jednocześnie, z racji głoszonych treści, stało się obiektem częstych represji administracyjnych. W roku 1932, po utracie zawieszono po raz kolejny — tym razem już nieodwołalnie — „Ukrajńskoho Hołosu”, kierownictwo OUN podjęło decyzję o utworzeniu we Lwowie legalnej spółki wydawniczej „Teren”. Pod jej szyldem nacjonałiści rozpoczęli wydawanie tygodników „Nasz Kłyecz” (od marca 1933 r.) i „Nasz Front” (od września t.r.). Zawieszenie w październiku obydwu czasopism pod zarzutem szerzenia propagandy nacjonalistycznej⁵¹ sprawiło, iż „Teren”, obchodząc obowiązujące przepisy prawne, zakupił lokalny tygodnik „Pidkarpatśki Wisti” wydawany w Samborze, po czym — po zmianie tytułu na „Wisti” oraz przeniesieniu redakcji do Lwowa — uczynił z niego naturalną kontynuację „Naszoho Kłyeczu”⁵².

Po rozwiązaniu USDP w nurcie prasy socjalistycznej poważniejszą rolę odgrywały jedynie wydawnictwa Ukraińskiej Partii Radykalnej, a następnie Ukraińskiej Partii Socjalistyczno-Radykalnej. Ideologię radykałów w tym okresie reprezentował z większym powodzeniem lwowski tygodnik „Hromadśkij Hołos”. Wzbogacony o cały szereg samodzielnych

tyny podreferatu „Junactwa” Krajowej Egzekutywy OUN dla kadry i szeregowych członków. „Junactwo” było organizacją młodzieżową podporządkowaną OUN. Jej członkowie zajmowali się m.in. kolportażem nielegalnych wydawnictw krajowych i zagranicznych. AAN, MSW, 1251, Statut „Junactwa”, k. 53; 1255. Wniosek Wydziału Bezpieczeństwa o wszczęcie śledztwa przeciwko UWO wraz ze szkicem dotychczasowego rozwoju tej organizacji (VIII 1930), k. 19—22.

⁵⁰ Główne punkty przerzutowe czasopism wydawanych poza granicami Polski znajdowały się w Gdańsku, Cieszynie i na terenie Karpat (Bereznica, linia kolejowa Ławoczne-Stryj, Užhorod-Sianniki). AAN, MSW, 1250, Komunikaty Wydziału Bezpieczeństwa MSW o działalności UWO za okres X 1929 — IX 1930, k. 48 i 86; AAN, Poselstwo RP w Pradze, 130, Sprawozdanie z działalności OUN w 1933 r., k. 148, 153 i 156.

⁵¹ AAN, Poselstwo RP w Pradze, 130, Sprawozdanie z działalności OUN w 1933 r., k. 163.

⁵² „Wisti”, nr 1 z 28 I 1934.

dotatków przeznaczonych dla różnych kręgów czytelniczych, np. dla młodzieży: „Mołodi Kameniarj” (1928—1931), dla kobiet: „Žinoczuj Hołos” (1931—1935), tygodnik literatów środowiska chłopskiego i robotniczego „Płuh i Hart” (1928—1929), pismo o ustalonym poziomie i wysokich jak na warunki ukraińskie nakładach (ok. 8000 egz.). W innych ośrodkach, jak chociażby w Stanisławowie, gdzie USRP stanowiła najsilniejszą organizację, nie zdołano stworzyć trwalszych wydawnictw poza kilkoma efemerydami typu: „Pokuťske Słowo” (1926—1928), „Pokuťskij Hołos” (1927), czy też „Hromadśki Wisti” (1927—1928). Zastosowane po 1928 r. represje administracyjne, będące odpowiedzią na radykalizację programu politycznego partii, jak też głębokie załamanie się wpływów partii w latach trzydziestych w konsekwencji wydarzeń zachodzących na terytorium Ukrainy Radzieckiej, doprowadziły do całkowitej niemal likwidacji prasy tego kierunku. Po roku 1934 z wydawnictw USRP przetrwały jedynie „Hromadśkij Hołos” i „Kameniarj” (1933—1939), dwutygodnik wydawany w miejsce „Mołodych Kameniarj”.

Przezwyciężenie po roku 1923 kryzysu w ukraińskim ruchu komunistycznym i utworzenie KPZU (1923) wpłynęły dodatnio na wzrost aktywności wydawniczej komunistów, zmierzającej w dwóch zasadniczych kierunkach: organizowania sieci wydawnictw tajnych oraz tworzenia czasopism legalnych za pośrednictwem afiliowanych przy KPZU legalnie działających organizacji lub poprzez przejmowanie pism na drodze długotrwałej infiltracji redakcji⁵³. Ogółem w omawianym okresie istniało 13 gazet i czasopism legalnych i ok. 30 nielegalnych. Ukazywało się również kilkadziesiąt jednodniówek, którymi usiłowano uzupełnić nadwreżoną prasą periodyczną⁵⁴. Pomimo wzrostu liczebnego wydawnictwa komunistyczne cechowała znaczna nieregularność ukazywania się, krótka żywotność i stosunkowo niewielkie nakłady⁵⁵. Centralnym organem teoretycznym pozostawał nadal miesięcznik „Nasza Prawda”, od grudnia 1923 r. drukowany w Berlinie⁵⁶. Wśród czasopism nielegalnych największą rolę odgrywały dwutygodnik „Zemla i Wola” oraz miesięcznik „Komunistycznyj Prapor” (1930—1931; w 1932 r. „Prapor Komunizmu”). Z czasopism legalnych warto wymienić m.in. wychodzące we Lwowie tygodniki: „Świtło” (1925—1928; w 1926 r. dodatek dla kobiet pracują-

⁵³ Cioch, *op. cit.*, s. 180. Wg autora, KC KPZU zalecił zintensyfikowanie tego typu działań szczególnie po likwidacji legalnej prasy Sel-Robu (IX 1932). Często stosowaną metodą przejmowania czasopism było również wykupywanie już ukazującego się pisma za ręk dotychczasowego wydawcy lub zdobywanie zezwolenia na wydawanie pisma za pośrednictwem osób nie związanych z ruchem komunistycznym, oczywiście za odpowiednio wysokim wynagrodzeniem. Na tej drodze KPZU nabyła tygodniki „Pracia” i „Świtło” (*tamże*, s. 106 i 192).

⁵⁴ Zob. *Spis tytułów prasy ukraińskiej...*

⁵⁵ *Tamże*.

⁵⁶ W 1925 „Nasza Prawda” nie ukazywała się. Wg redakcji, przyczyną był brak zwytego związku z organizacjami partyjnymi w kraju. Cioch, *op. cit.*, s. 121—125.

cych „Hołos Robotnyci”), „Syla” (1930—1932), „Nasza Zemla” (1930—1932). W roku 1924 KPZU przejmuje miesięcznik socjaldemokratyczny „Kultura” (do stycznia 1924 r. „Nowa Kultura”), przekształcając go w swój nieoficjalny legalny organ teoretyczny. W roku 1927 doszło w KPZU do chwilowego rozłam, co wiązało się z krytycznym stosunkiem większości przywódców tej partii do podjętej na Ukrainie Radzieckiej akcji pod hasłami walki z nacjonalizmem ukraińskim⁵⁷. W konsekwencji walk frakcyjnych, które podzieliły również prasę, zlikwidowane zostały dwa najpoważniejsze legalne czasopisma komunistyczne: „Zemla i Wola” oraz „Switło”⁵⁸.

Po roku 1923 prasa lewicy rewolucyjnej wzbogaciła się o wydawnictwa Ukraińskiego Zjednoczenia Socjalistycznego — Związku Włościańskiego, tzw. Sel-Sojuzu (Ukraińskie Socialistyczne Objednannia — Selanśkyj Sojuz), i Partii Wolności Ludu (Partia Narodnoji Woli). Centralnym organem Sel-Sojuzu został wydawany już od 1920 r. w Chelmie tygodnik „Nasze Żyttia” (1920—1928). Partia Wolności Ludu wydawała tygodnik „Wola Naroda” (Lwów, 1921—1927), stanowiący kontynuację rusofilskiej „Prykarpatskoji Rusi” (1921—1922), i „Rusi”. Powstałe w roku 1926 z inicjatywy KPZU Ukraińskie Włościańsko-Robotnicze Zjednoczenie Socjalistyczne, tzw. Sel-Rob (Ukraińskie Selanśko-Robitnycze Socialistyczne Objednannia), przejęło obydwie pisma, a niezależnie od tego przystąpiło do wydawania w maju 1927 r. nowego oficjalnego organu partyjnego, tygodnika „Nasze Słowo” (1927—1930). Po rozłamie w partii we wrześniu 1927 r., z przyczyn podobnych jak i w KPZU, przestała wychodzić „Wola Naroda”⁵⁹. W jej miejsce pojawił się tygodnik „Sel-Rob” (1927—1932), organ Sel-Rob Lewicy, a następnie Jedności. Prawica podporządkowała sobie „Nasze Żyttia” oraz tygodnik „Nasze Słowo” (Stanisławów, 1928—1930). Od połowy 1928 r. „Nasze Żyttia” znalazło się pod wpływem Sel-Rob Jedności, po czym po zawieszeniu przez władze zmieniło nazwę na „Nowe Żyttia” (1928—1930). Z ugrupowaniem tym związane były również lwowski tygodnik „Siajwo” (1929—1931), jak i tygodnik „Postup” (Łuck, 1929—1930). Organami kolejnej legalnej organizacji prokomunistycznej, Ukraińskiego Zjednoczenia Włościańskiego (Ukraińskie Selanśke Objednannia), zostały „Narodna Trybuna” (1930—1932) oraz „Borot’ba” (1933).

Prasę Sel-Robu charakteryzowały wyjątkowo wysokie, w przeciwieństwie do tytułów KPZU, nakłady; np. „Wola Naroda”, „Nasze Żyttia” i „Sel-Rob” osiągały jednorazowy nakład 10 000 egz. Znaczna też była

⁵⁷ Radziejowski, *op. cit.*, s. 139 i n.

⁵⁸ Opozycyjna grupa Wasylikiwa-Turjańskiego wydawała w 1929 konkurencyjne czasopisma o identycznie brzmiących tytułach: „Nasza Prawda” i „Zemla i Wola” oraz przejęła kontrolę nad „Kulturą”.

⁵⁹ Radziejowski, *op. cit.*, s. 176—179. Z tych samych powodów 15 I 1930 przestało ukazywać się „Nasze Słowo”.

jej liczebność w ogólnej masie ukraińskiej prasy politycznej. Wedle obliczeń M. Felińskiego, na 21 pism politycznych istniejących w roku 1930 dziewięć reprezentowało kierunek „radianofilski”⁶⁰. Nie odpowiadało to w istocie rzeczywistemu układowi sił politycznych w społeczeństwie ukraińskim, dowodziło jednakże ogromnego zaangażowania tego ruchu w działalność propagandową. Autor nie zdołał stwierdzić, czy liczebność i trwałość legalnej prasy prokomunistycznej, pomimo systematycznych represji, należy kojarzyć z mocnymi podstawami ekonomicznymi wydawnictw, stworzonymi — jak to widzi M. Feliński — w oparciu o fundusze pochodzące z ZSRR⁶¹.

Ostatni wreszcie wyodrębniony tu okres dziejów prasy ukraińskiej wyznaczają lata 1934—1939. Szczególne znaczenie ma rok 1934. Sytuacja, jaka ukształtowała się w społeczności ukraińskiej w latach 1930—1934 pod wpływem wydarzeń zachodzących w kraju, jak też na arenie międzynarodowej, skłoniła stronnictwa ukraińskie do rewizji dotychczasowej polityki prowadzonej wobec państwa polskiego⁶². W UNDO zwyciężyły tendencje kompromisowe. Ugodowej postawy wobec rządu nie podzielała część kierownictwa partii, a wśród nich znani działacze i zarazem czelwi publicyści: Dmytro Łewiцьkyj, Iwan Kedryn, Milena Rudnyćka⁶³. Porzuconą przez UNDO taktykę ostrej opozycji usiłował kontynuować w latach 1933—1939 Front Jedności Narodowej (Front Nacjonalnoji Jednosti). W połowie 1934 r. masowe represje władz bezpieczeństwa zastosowane po zabójstwie ministra Bronisława Pierackiego doprowadziły do poważnego osłabienia sił Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów⁶⁴. Pod wpływem negatywnych wydarzeń zachodzących na Ukrainie Radzieckiej głębokiemu załamaniu uległy wpływy ukraińskiej lewicy⁶⁵.

Oficjalnym organem UNDO pozostały „Swoboda” i w coraz większym zakresie dziennik „Nowyj Czas”. Opozycja skupiała się wokół dziennika „Diło”. Gazeta rozpoczęła publikowanie całego szeregu artykułów poddających ostrej krytyce dotychczasowe wyniki polityki normalizacji, podkreślając nieszczerze i zarazem nieprzychylnie stanowisko czynników rzą-

⁶⁰ Feliński, *Prasa ukraińska w Polsce...*, s. 40.

⁶¹ *Tamże*.

⁶² Chojnowski, *op. cit.*, s. 201 i n.

⁶³ D. Łewiцьkyj (przewodniczący UNDO) i M. Rudnyćka zostali usunięci z CK UNDO w październiku 1935. Na nowego przewodniczącego UNDO wybrano Wasyla Mudroho.

⁶⁴ Torzecki, *op. cit.*, s. 134 i n.

⁶⁵ Szerokim echem w prasie ukraińskiej odbiły się wydarzenia związane z tzw. wielkim głodem na Ukrainie w 1933 i represjami stosowanymi wobec podejrzanych o współudział w zamachu na S. Kirowa (1934). Duży wstrząs w środowisku dziennikarzy ukraińskich w Polsce wywołała wiadomość o rozstrzelaniu w XII 1934 Tarasa i Iwana Kruszelnyczych, którzy wraz z ojcem Antinem Kruszelnyczym (zm. 1941) wydawali we Lwowie komunistyczne miesięczniki społeczno-literackie „Nowi Szlachci” (1929—1932) i „Krytyku” (1933), oraz w 1935 Petra Skarżynskoho, redaktora i wydawcy „Syły” (Lwów, 1930—1932).

dowych wobec zgłaszanych przez stronę ukraińską postulatów⁶⁶. Iwan Kedryn w przeprowadzonej w styczniu 1939 r., z okazji sześćdziesięciolecia istnienia pisma, ocenie stanowiska „Dila” określił jego dotychczasową linię jako całkowicie słuszną i potwierdzającą wcześniejsze przewidywania⁶⁷.

W maju 1935 r. pojawił się miesięcznik „Szlach Nacji” (1935—1936), identyfikujący się z nowym, kompromisowym kursem polityki UNDO. Z pismem, redagowanym przez Zenona Pełenśkocho, współpracowali Wasyl Mudryj, Omelian Terlećkyj i Petro Isaiw. Od grudnia 1938 r. w miejsce zlikwidowanej „Swobody” ukazuje się tygodnik „Nacionalna Polityka” (1938—1939) pod redakcją Wołodymyra Celewycza. Specjalnie z myślą o Łemkowszczyźnie przystąpiono w 1934 r. do wydawania tygodnika „Nasz Łemko” (1934—1939), skutecznie konkurującego z potrzymanym przez władze polskie rusofilskim „Łemkiem” (1934—1939). Tymczasem w konsekwencji narastającej różnicy poglądów, będącej przyczyną częstych spięć natury ideologicznej i personalnej, z UNDO zrywa dotychczasowy redaktor naczelny „Nowoho Czasu” Dmytro Palijew⁶⁸. W roku 1933 decyduje się on na założenie własnej partii — Frontu Jedności Narodowej, tworząc jednocześnie w przeciągu krótkiego czasu rozbudowany system własnej prasy: dwutygodnik ideologiczny „Peremoha” (1933—1936), tygodnik „Bałkiwszczyna” (1934—1939) i dziennik „Ukrajński Wisti” (1935—1939).

W roku 1934 przestały się ukazywać wszystkie dotychczasowe wydawnictwa OUN, zlikwidowane przez władze bądź też — pod wpływem represji — przez samą partię. Jednakże już w rok później nacjonaliści podjęli szereg działań zapewniających odbudowę równie silnej, jak przed rokiem 1934, prasy. Utworzona w 1935 r. przez OUN i kierowana przez Romana Paładijczuka spółka wydawnicza „Deszewa Knyżka” rozpoczęła wydawanie dwutygodnika „Nasz Switohlad” (1935—1937), kolportowanego głównie na terytorium Wołynia, oraz tygodników: „Samooswitnyk” (1937—1939) i „Antybolszewyk”⁶⁹. W lutym tego samego roku pojawił się w Kołomyi tygodnik „Ridnyj Hrunt”, a w maju we Lwowie miesięcznik „Antykomunist”. W roku 1936 ukazało się sześć nowych czasopism: we Lwowie tygodnik „Hołos Nacji” (zawieszony w listopadzie 1936 r.; po zmianie tytułu na „Hołos” ukazuje się ponownie w styczniu 1937 r.), miesięcznik „Frontom!” (1936—1937) oraz w Przemyśle dwutygodnik „Proryw” (1936—1937). W kwietniu 1936 r. OUN przeje-

⁶⁶ „Dilo”, nr 323 z 1 XII 1936 i n. *Normalizacja stosunków polsko-ukraińskich*. Ankieta „Dila”, Lwów 1937.

⁶⁷ „Dilo”, nr 1 z 1 I 1939.

⁶⁸ D. Palijew został ostatecznie wykluczony z UNDO w styczniu 1934. Kierowany przez niego dziennik „Nowyj Czas” pozostał w posiadaniu koncernu Tyktora, a następnie stał się nieoficjalnym, drugim po „Swobodzie”, organem UNDO.

⁶⁹ Mirczuk, *op. cit.*, s. 478—480.

muje dotychczasowy organ Ukraińskiej Partii Włościańskiej tygodnik „Nowe Selo” (1930—1939), który wraz z nowo utworzonym dodatkiem „Mołode Selo” (1936—1938) stanowił prężny organ prasowy, jawnie popierający idee tego kierunku. Obydwa pisma redagowano przede wszystkim z myślą o czytelniku wołyńskim. W roku 1937 pojawiają się kolejne czasopisma nacjonalistyczne. 15 grudnia ukazał się we Lwowie miesięcznik „Het' z Bolszewizmom!” (1937—1938). Od 9 maja 1937 r. do 17 lipca 1938 w Kołomyi drukowano tygodnik „Awanhard”. 1 stycznia 1937 r. rozpoczęto wydawanie w Drohobyczu dwutygodnika „Homin Basejnu”, będącego próbą stworzenia wersji pisma nacjonalistycznego dla ukraińskich robotników zagłębia samborsko-drohobyckiego. 1 grudnia 1937 r. ukazuje się jego kontynuacja: „Homin Kraju” (1937—1938), mający już aspiracje organu politycznego całej ukraińskiej klasy robotniczej. W związku z koniecznością likwidacji dotychczasowych ośrodków wydawniczych i punktów przerzutowych znajdujących się na terytorium Czechosłowacji OUN nie zdołała wznowić do roku 1939 akcji przesyłania prasy wydawanej poza granicami Polski. Nie odtworzono również wydawnictw konspiracyjnych, poza jedną efemerydą pt. „Zow” (1935), mającą reprezentować jakąś bliżej nie określoną opozycję w łonie OUN⁷⁰.

Prasa komunistyczna po roku 1934 przeżywa wyraźny i nieodwracalny regres. Jego przyczyn należy dopatrywać się zarówno w represjach stosowanych wobec KPZU, jak i w niekorzystnych przemianach zachodzących wewnątrz samego ruchu. Po zawieszeniu Sel-Robu (1932), a następnie USO (1934) KPZU pozbawiona została swych legalnych przybudówek i tym samym legalnej, wysokonakładowej prasy tych organizacji. Od tego czasu prasa komunistów ukraińskich spychana była systematycznie do podziemia, co wyraźnie ograniczyło zakres jej oddziaływania⁷¹. O skali załamania się prasy komunistycznej na przełomie lat 1933/1934 może świadczyć chociażby fakt, iż czołowy organ KPZU „Nasza Prawda” ukazał się w latach 1934—1935 zaledwie pięciokrotnie, po czym uległ samolikwidacji. Do roku 1936 KPZU utraciła ostatnie legalne wydawnictwa⁷². Wytworzonej luki w systemie prasy komunistycznej nie zdołano wypełnić pismami nielegalnymi, ukazującymi się z coraz większą nieregularnością. W roku 1938, w momencie rozwiązywania KPZU, istniało już tylko jedno czasopismo komunistyczne, nielegalny, polskojęzyczny organ Lwowskiego Komitetu Okręgowego Komunistycznego Związku

⁷⁰ WAP Przemyśl, Starostwo Powiatowe w Przemyślu, 26, t. 6, Sprawozdanie z ruchu wywrotowego i stanu bezpieczeństwa za miesiąc III 1935, k. 102.

⁷¹ W przypadku komunistycznej prasy polskiej zachodził proces wręcz odwrotny: wzrastała ilość czasopism legalnych, malała nieoficjalnych. Zob. P a c z k o w s k i, *op. cit.*, s. 214.

⁷² Były to: „Informator” (Przemyśl 1935), zlikwidowany po ukazaniu się pierwszego numeru; „Hołos Pokuttia” (Kołomyja 1934—1936), łącznie wydano 15 numerów; „Znannia” (Lwów 1935—1936), ukazało się 9 numerów.

Młodzieży Zachodniej Ukrainy — „Szturmowiec Lwowa” (1938; ukazały się trzy numery).

Również w państwowej polityce prasowej realizowanej wobec Ukraińców pojawiło się po 1934 r. szereg nowych lub zmodyfikowanych tendencji, będących następstwem nasilającej się akcji rewindykacyjnej prowadzonej w ramach asymilacyjnego programu umacniania polskości w województwach wschodnich. Przede wszystkim poprzez systematyczne działania administracyjne i polityczne podzielono ukraiński rynek prasowy na trzy izolowane regiony: Galicję Wschodnią, Wołyń i Łemkowszczyznę. Cel był nad wyraz czytelny: nie dopuścić do rozpowszechniania za pośrednictwem prasy ideologii ukraińskich ugrupowań narodowych czy też lewicowych, a w konsekwencji zwiększyć skuteczność działań polonizacyjnych na terenach, których mieszkańcy w wyniku różnorodnych uwarunkowań historycznych nie osiągnęli dostatecznie wysokiego poziomu świadomości narodowej. Klasycznym przykładem był Wołyń. Wyraźne nasilenie polityki regionalizacji miało tu miejsce już od samego początku działalności Henryka Józewskiego na stanowisku wojewody. Izolacji wpływów nacjonalistów galicyjskich próbował on przeciwstawić zbliżenie Polaków i Ukraińców na płaszczyźnie kulturalnej i gospodarczej. Służyć temu miały m.in. czasopisma wydawane równolegle w językach polskim i ukraińskim: „Młoda Wieś” — „Młode Seło” (1929—1939), „Wspólna Praca” — „Spilna Pracia” (1934—1938), „Strażak Wołyński” — „Wołyńskij Strażak” (1932), czy też wydawanie mutacji w języku ukraińskim do pism polskich: „Prawo Rolnika” (1928—1932), „Potas” (1934—1935), „Skiba” (1932—1939). Skuteczność tego typu działań była prawdopodobnie ograniczona. Wprawdzie po roku 1928 na Wołyniu poza prasą reprezentującą ugrupowania ugodowe zdołało się utrzymać przez dłuższy okres zaledwie jedno pismo o profilu politycznym, undowska „Wołyńska Nedila” (1925—1939)⁷³, jednakże wiele faktów każe przypuszczać, iż większość partii ukraińskich zainteresowanych utrzymaniem swych wpływów na tym terytorium omijała obowiązujące ograniczenia, kolportując tu czasopisma drukowane w ośrodkach galicyjskich⁷⁴. Po roku 1936 oddziaływanie propagandowe na Wołyń wzmogła Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów. Nacjonałiści skrzętnie wykorzystali głęboki kry-

⁷³ Po roku 1928 oprócz „Wołyńskoj Nedili”, przeniesionej w 1934 do Lwowa, przez krótki okres (15 XII 1929—22 VI 1930) ukazywał się w Łucku tygodnik „Postup” — organ Sel-Rob Jedności oraz jedno czasopismo nielegalne „Czerwona Wołyń” (1934—1935) — organ Łuckiego Komitetu Okręgowego KPZU.

⁷⁴ 30 VII 1935 wojewoda H. Józewski wydał rozporządzenie zabraniające kolportowania prasy pochodzącej spoza Wołynia. Na to, że nie było ono w pełni respektowane, wskazuje wydane we wrześniu 1938 zarządzenie starosty łuckiego, zakazujące m.in. Księgarni Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki w Łucku sprzedaż gazet i czasopism lwowskich. Z kolei starosta równieński jako warunek przedłużenia zezwolenia na kolportaż czasopism podał skreślenie z przedłożonych mu spisów tytułów pism galicyjskich. AAN, MSW, 968, k. 168; 969, k. 28.

zys, jaki przeżywała miejscowa prasa ugodowa⁷⁵. Odbudowując zniszczoną w 1934 r. prasę legalną i nielegalną, przystąpili do wydawania m.in. kilku czasopism redagowanych głównie z myślą o czytelniku wołyńskim, jak chociażby dwutygodnika „Nasz Switoochlad” (1935—1937), „Nowe Selo” (1930—1939; do 1936 r. organ Ukraińskiej Partii Włościańskiej), wraz z dodatkiem dla młodzieży „Mołode Selo” (1936—1938).

Proces odgradzania Łemkowszczyzny od wpływów ośrodków lwowskiego i przemyskiego nasilił się po roku 1937. Wiele faktów wskazuje na to, iż działania władz wspierane były przez Kościół rzymskokatolicki. Utworzona w 1934 r. przez Stolicę Apostolską Administracja Apostolska Łemkowszczyzny, wydzielona z greckokatolickiej diecezji przemyskiej i podporządkowana bezpośrednio Watykanowi, a nie metropolicie haliczkiemu, miała na celu zarówno zahamowanie postępów prawosławia na tym terytorium, jak i ukrainizacyjnych tendencji przejawianych przez część duchowieństwa greckokatolickiego. Podjęcie takiej decyzji nie obyło się z pewnością bez wiedzy i akceptacji rządu polskiego⁷⁶. W odpowiedzi na pojawienie się 1 stycznia 1934 r. we Lwowie undowskiego „Naszoho Łemka” (1934—1939) 22 lutego tegoż samego roku ukazał się „Łemko” (1934—1939) wydawany w Krynicy, utrzymujący się w dużym stopniu dzięki dotacjom państwowym⁷⁷. W obliczu systematycznie wzrastającej popularności „Naszoho Łemka”, jak też przemyskiego tygodnika społeczno-religijnego „Ukrajinskyj Beskyd” (1933—1939), redagowanych specjalnie z myślą o Łemkowszczyźnie, administrator apostolski ks. J. Medwecki wydał na początku 1937 r. zarządzenie zakazujące podległym mu proboszczom i wiernym prenumerowania i czytania wspomnianych pism⁷⁸. Ponadto z jego inicjatywy od 1 października 1937 r. przystąpiono do wydawania nieoficjalnego organu Administracji Apostolskiej Łemkowszczyzny, dwutygodnika „Karpatskij Zwon” (1937—1939), mającego stworzyć skuteczną przeciwwagę dla ukraińskiej prasy narodowej nadsyłanej ze Lwowa i Przemyśla. Celem sprawdzenia, którzy księża niepomni na zakazy zamawiali nadal „Naszoho Łemka” i „Ukrajinskyj Beskyd”, administrator apostolski zwrócił się z poufnym pismem do miejscowych urzędów pocztowych i posterunków policji: duchowni figurujący na przesłanych

⁷⁵ W maju 1936 przestaje się ukazywać „Ukrajńska Nywa” (1926—1936), redagowana przez posła Petra Pewnoho, bliskiego współpracownika wojewody H. Józewskiego, związana z Wołyńskim Zjednoczeniem Ludowym. Podjęta w czerwcu 1936 próba wznowienia pisma zakończyła się niepowodzeniem.

⁷⁶ *Kościół w II Rzeczypospolitej*, pod red. Z. Zielińskiego i S. Wilka, Lublin 1981, s. 149—150.

⁷⁷ AAN, MSW, 1058, Sprawozdanie z narady Komitetu Wojewódzkiego do spraw Łemkowszczyzny, k. 31, 41 i 42.

⁷⁸ WAP, Przemyśl, Apostolska Administracja Łemkowszczyzny, 42, Pisma Ordynariatu Apostolskiej Administracji Łemkowszczyzny z 24 V 1937, k. 23 i z 9 VI 1937, k. 29.

mu wykazach ukarani zostali wstrzymaniem comiesięcznych dotacji finansowych⁷⁹.

W roku 1939 ukraiński rynek prasowy zdominowany był przez wydawnictwa ugrupowań narodowych i skrajnie nacjonalistycznych (12 pism, w tym 3 dzienniki). Jedyne dotychczas równorzędny przeciwnik: prasa komunistyczna — przestała istnieć wraz z likwidacją KPZU. Socjaldemokraci ukraińscy, podobnie jak i radykalni socjaliści (USRP), ostali się nie bez wysiłku przy jednym piśmie. Fiasko programu normalizacyjnego UNDO, podjęcie przez władze polskie na szeroką skalę akcji rewindykacyjnej w województwach wschodnich sprawiły, iż propaganda prasowa ugrupowań nacjonalistycznych trafiała na coraz bardziej podatny grunt. W społeczeństwie ukraińskim prymat poczęła zdobywać ponownie koncepcja walki.

1 września 1939 r. niemal wszystkie pisma ukraińskie zostały zawieszane, a część dziennikarzy uwięziona w Berezie Kartuskiej⁸⁰. W okresie okupacji żadne z pism politycznych ukazujących się w Drugiej Rzeczypospolitej nie zostało wznowione.

Odrębne zagadnienie stanowi ukraińskie czasopiśmiennictwo specjalistyczne. Znaczna liczba wydawanych pism kulturalno-oświatowych, literackich, gospodarczych, naukowych, dla młodzieży i kobiet odzwierciedla silnie rozbudzone wówczas aspiracje kulturalne, gospodarcze, a pośrednio i polityczne społeczeństwa ukraińskiego.

Najliczniej reprezentowaną grupą czasopism były wydawnictwa o treści społeczno-kulturalnej, literackiej i artystycznej. Należały one do tej grupy periodyków ukraińskich, których jednoznaczne odróżnienie od prasy politycznej może nastroczać największe trudności, głównie ze względu na przemycaną w nich problematykę społeczną i polityczną. Pisma te, reprezentujące określone kręgi kulturalne ukraińskiego społeczeństwa, miały z reguły ukształtowany już konkretny program polityczny. Przewodowało w tym względzie Towarzystwo „Proswita”, związane z UNTP, a następnie z UNDO, ukierunkowane wybitnie na kształcenie i wychowywanie swoich członków w duchu narodowym. Oprócz ilustrowanego dwutygodnika „Pyśmo z Proswity” (1907—1923), od 1923 r. „Narodna Proswita” (1923—1927), Towarzystwo wydawało m.in. miesięcznik: „Proswita” (1936—1939), „Żyttia i Znannia” (1927—1939), „Amatorskyj Teatr” (1925—1927). Czasopismem mogącym posłużyć za klasyczny przykład do zobrazowania zjawiska przenikania się elementów treści kulturalnych, czy nawet naukowych, z wyraźnie lansowaną linią ideologiczną, był „Literaturno-Naukowyj Wistnyk” (1898—1932), od 1933 r. po zmianie tytułu — „Wistnyk”, redagowany wiele lat przez znanego teoretyka nacjonalizmu Dmytra Dońcowa. Spośród innych czasopism społeczno-kul-

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ Sosnowskyj, *op. cit.*, s. 193.

turalnych o wyraźnie skryształizowanym programie politycznym wspomnieć należy komunistyczne „Nowi Szlachi” (1929—1932) i „Krytyku” (1933), redagowane przez Antina Kruszelnyćkoho, również tego samego kierunku „Wikna” (1927—1932) oraz redagowaną przez znanego pisarza ukraińskiego Jarosława Hałana „Oswitu” (1930—1931); młodonacjonalistyczne pisma Bohdana Krawciwa „Dażboh” (1932—1935), „Obriji” (1936—1937) i „Naperedodni” (1937—1939); zasłużoną rusofilską „Nauku” (1871—1939) i in. Wśród czasopism, w których dominowały treści literackie, za najwartościowsze uznaje się awangardowy kwartalnik „My” (1933—1939), o którego szatę graficzną dbał znany artysta ukraiński Petro Chołodnyj, i dwutygodnik „Nazustricz” (1934—1937). Interesującym czasopismem z zakresu fotografii artystycznej było „Switło i Tiń” (1933—1939). Sztuką teatralną zajmowały się takie czasopisma, jak „Teatralne Mystectwo” (1922—1924), kontynuowane następnie przez wspomniany już „Amatorskýj Teatr”, „Żywa Scena” (1930), „Masowyj Teatr” (1930—1932). Wysoki poziom reprezentowało „Mystectwo” (1932—1936), organ awangardowej grupy ukraińskich artystów, skupionej w Stowarzyszeniu Niezależnych Artystów Ukraińskich.

Znaczną grupę czasopism stanowiły pisma gospodarcze, wydawane z reguły przez ukraińskie organizacje gospodarcze, spełniające ważną rolę w umacnianiu pozycji ekonomicznej i politycznej społeczeństwa ukraińskiego⁸¹. Charakterystyczną cechą prasy gospodarczej była jej trwałość, którą zapewniały mocne podstawy ekonomiczne opiekujących się czasopismami kooperatyw oraz stali czytelnicy, członkowie spółdzielni, zobowiązani statutowo do prenumerowania czasopism gospodarczych. Rewizyjny Związek Ukraińskich Kooperatyw (Rewizyjny Sojuz Ukrajńskich Kooperatyw — RSUK), będący centralą ukraińskiej spółdzielczości, wydawał tygodnik „Hospodarśko-Kooperatywnyj Czasopys” (1921—1939) i miesięcznik „Kooperatywna Respublyka” (1928—1939), „Kooperatywne Mołoczarstwo” (1926—1939), „Kooperatywna Rodyna” (1934—1939). Organem konkurencyjnego rusofilskiego Rewizyjnego Związku Ruskich Kooperatyw był miesięcznik „Kooperatywnyj Wistnik”. Powstałe jeszcze w 1899 r. Krajowe Towarzystwo Gospodarcze „Silśkyj Hospodar”, propagujące podnoszenie kultury rolnej, wiedzy z zakresu sadownictwa, hodowli pszczół, wydawało dwutygodnik „Silśkyj Hospodar” (1925—1939) oraz specjalistyczne miesięczniki, reprezentujące wysoki poziom wiedzy fachowej: „Ukrajńskyj Pasicznyk” (1928—1939), „Sad i Horod” (1939), pismo dla młodzieży rolniczej „Chliborobśka Mołod” (1934—1939). Liczącym się czasopismem gospodarczym był „Silśkyj Swit” (1923—1929), wydający trzy specjalistyczne dodatki: „Ukrajńśke Pasicznyctwo” (1923—1929), „Ukrajńśke Mołoczarstwo” (1926—1927) i „Supriaha” (1926—

⁸¹ M. Feliński, *Organizacja i rozwój społeczności ukraińskiej w Polsce*, „Sprawy Narodowościowe”, 1929, nr 2, s. 221. Wg autora, w 1929 r. było 242 746 spółdzielni ukraińskich.

1928). Należy wspomnieć również o istnieniu licznych, ale mało popularnych wśród ukraińskich rolników, dotowanych przez państwo, polskich czasopism gospodarczych wydawanych w języku ukraińskim lub równolegle w językach polskim i ukraińskim.

Prasę dziecięcą i młodzieżową, trzecią co do wielkości pod względem liczby tytułów, reprezentowały czasopisma wydawane przez aktywnie działające organizacje, takie jak dziecięcy „Plast”, pożarniczo-sportowy „Luh”, gimnastyczny „Sokół”. Ok. 20 czasopism wydawali ukraińscy studenci należący do różnych korporacji, m.in. „Czornomore”, „Zarewo”, „Smołoskyp” itp. Katolicki nurt prasy młodzieżowej reprezentowały pisma wydawane przez Maryjne Towarzystwo Młodzieży: „Studentśkyj Wistnyk »Postup«” (1921—1927) i jego kontynuacja „Postup” (1927—1930) oraz „Wistnyk Maryjskich Towarystw” (1926—1936). Propagandą hasel trzeźwości wśród młodzieży ukraińskiej zajmowały się czasopisma „My Mołodi” (1928—1929) i „Widrodżennia” (1930—1939). Najpopularniejszymi czasopismami dziecięcymi były: „Dzwynoczok” (1931—1939), wydawany przez koncern Tyktora, „Świt Dytyny” (1919—1939), redagowany przez Mychajła Tarańka, oraz „Mali Druzi” (1937—1938).

Własną prasę religijną posiadali Ukraińcy wyznania greckokatolickiego, prawosławnego i ewangelickiego. Największą liczbą tytułów (33 pisma) dysponowali grekokatolicy, którzy oprócz urzędowych organów diecezjalnych: „Peremyśki Eparchialni Widomosty” (1919—1939), „Lwiwśki Archieparchialni Widomosty” (1889—1939), „Wistnyk Stanisławiwśkoji Eparchii” (1886—1939) i „Wisti Apostolskoji Administracji Łemkiwszczyzny” (1935—1937) wydawali szereg czasopism o tematyce religijnej, m.in. wymieniany już wysokonakładowy „Misionar”, lwowska „Nywa” (1904—1939), „Dobryj Pastyr” (Stanisławów, 1931—1939), „Siwacz” (Lwów, 1936—1939). Pierwsze ukraińskie pismo prawosławne „Prawosławna Wołyń” ukazało się w roku 1922. Ukraińska prasa prawosławna miała silnego konkurenta w postaci czasopism wydawanych w języku rosyjskim przez metropolię prawosławną w Warszawie, jak też spotykała się z ostrą krytyką i sprzeciwem samego metropolity. Orędownicy ukrainizacji cerkwi prawosławnej na Wołyniu skupiali się wokół „Duchownoji Besidy” (Krzemieniec, 1924—1927), „Na Warti” (1925—1926), „Duchownoho Sijacza” (1927—1931) i „Ridnoji Cerkwy” (1927). Organem prawosławnej diecezji wołyńskiej był dwutygodnik „Cerkwa i Narid” (1935—1938).

Szeregiem dobrych czasopism dysponowali ukraińscy ewangelicy. Bez wątplenia najlepszymi spośród wydawanych przez nich periodyków były kołomyjska „Wira i Nauka” (1925—1939), drukująca dodatek religijno-oświatowy dla dzieci „Pryjatel Ditej” (1928—1936), „Budiwnyczyj Cerkwy Bożoji” (Krzemieniec, 1935—1939) i „Pisłaneć Prawdy” (Łódź, Rawa Ruska, 1927—1939).

Wysoki poziom reprezentowały ukraińskie czasopisma naukowe, w szczególności wydawane przez Naukowe Towarzystwo im. Szewczenki we

Lwowie. Oprócz całego szeregu nieperiodycznych wydań, będących organami poszczególnych komisji Towarzystwa⁸², ukazywały się: „Zapysky Naukowoho Towarystwa im. Szewczenka” (1899—1939), „Stara Ukrajina” (1924—1925), redagowana przez Iwana Kreweckoho „Ukrajinska Knyżka” (1937—1939) i „Siohoczasne i Mynule” (1939). Czasopismem wielce zasłużonym w dziedzinie badań, popularyzowania języka ukraińskiego i kultury słowa był miesięcznik „Ridna Mowa” (Warszawa, Żółkiew, 1933—1939), redagowany i wydawany przez prof. Iwana Ohijenkę. Podobną problematyką zajmowało się lwowskie „Słowo” (1936—1938), wydawane przez Greckokatolicką Akademię Teologiczną. Najlepszym czasopismem naukowym z zakresu teologii był organ Naukowego Towarzystwa Teologicznego we Lwowie — „Bohosłowia”, od 1923 aż po dzień dzisiejszy (Rzym) redagowane przez Josifa Ślipoho.

Znaczną grupę czasopism stanowiły pisma fachowe. Dominowały wśród nich periodyki o profilu pedagogicznym, wydawane przez ukraińskie organizacje nauczycielskie, głównie z myślą o ustawicznym kształceniu kadry pedagogicznej. Towarzystwo „Wzajimna Pomicz” wydawało „Uczytelske Słowo” (1913—1939), wraz z dodatkiem „Metodyka i Szkilna Praktyka” (1931—1939), „Szlach Nawczannia i Wychowannia” (1927—1939) i „Uczytela” (1925—1938). Uczytelska Hromada skupiająca nauczycieli szkół średnich wydawała „Naszu Szkołu” (1909—1918) i jej kontynuację „Ukrajinsku Szkołu” (1925—1939). Fachowym pismem pracowników przedszkoli było „Ukrajinske Doszkilla” (1938—1939). Własną prasę specjalistyczną posiadali również ukraińscy lekarze — „Likarskyj Wistnyk” (1920—1938), prawnicy — „Żyttia i Prawo” (1928—1939), urzędnicy — „Służbowyk” (1919—1939), inżynierowie — „Techniczni Wisti” (1936) i „Ilustrowany Kalendar Obszczestwa im. Michaiła Kaczowskogo”

Nieliczną, ale prężną prasą dysponowały ukraińskie kobiety. Ton prasie kobiecej nadawały przede wszystkim pisma wydawane przez Sojuz Ukrainok, na czele którego stała posłanka do Sejmu, a jednocześnie członek władz naczelnych UNDO i zarazem redaktor szeregu czasopism Milena Rudnyćka. Czasopisma takie, jak „Żinka” (1935—1939), „Hromadianka” (1938), „Ukrajinka” (1938—1939), reprezentowały średni poziom europejskiej prasy kobiecej. Również w Kołomyi ukazywało się jedno z najlepszych ukraińskich czasopism kobiecych, redagowana przez Olenę Kisilewską „Żinocza Dola” (1925—1939), wydająca cały szereg samodzielnych dodatków również o tematyce kobiecej, oraz od 1927 r. coroczne interesujące almanachy.

Własną prasę posiadali ukraińscy kibice sportowi. Pierwszym ukraińskim czasopismem sportowym był „Ruchankowo-Sportowyj Wistnyk” (1922). Najpopularniejsze pisma tego typu powstały w latach trzydziestych: „Sportowi Wisti” (1931), „Hotowi!” (1934—1935), „Sport” (1936—

⁸² *Spis tytułów prasy ukraińskiej*, s. 151—158.

1937) oraz szczególnie popularny i żywo redagowany „Zmah” (Przemyśl, Lwów, 1937—1939). Popularyzacją turystyki zajmowała się „Nasza Bałkiwszczyna” (1937—1939) — organ Ukraińskiego Towarzystwa Krajoznawczo-Turystycznego „Płaj” we Lwowie.

Ważnym uzupełnieniem prasy ukraińskiej były kalendarze-almanachy, wydawane z reguły przez redakcje poszczególnych czasopism. Wśród ok. 140 tytułów dotychczas ustalonych przeważały kalendarze o tematyce literacko-historycznej i gospodarczej⁸³. Cechowała je duża trwałość, wysokie nakłady i wartościowa treść. Ze względu na bardzo powolne dezaktualizowanie się zawartych w nich informacji mogły być wykorzystywane przez szereg lat, a nawet pokoleń, jak chociażby kalendarz „Proswity”. Najwyższy poziom reprezentowały: „Ilustrowanyj Kalendar Towarzystwa «Proswita»” (1870—1939), „Kalendar Czerwonoci Kałyny” (1922—1939), „Ilustrowanyj Kalendar-Almanach »Zinoczoji Doli«” (1927—1939), „Ilustrowanyj Hospodarśkyj Kalendar »Silśkyj Hospodar«” (1929—1936) i „Ilustrowanyj Kalendar Obszczestwa im. Michaiła Kaczkowskiego” (1885—1939).

Wstępne jedynie uwagi, mające dać najogólniejszy obraz struktury etapów rozwoju prasy ukraińskiej mniejszości narodowej w Drugiej Rzeczypospolitej, nie wyczerpują tematu, lecz go dopiero formułują. Istnieje potrzeba dokładnego przeanalizowania całej struktury prasy ukraińskiej, aspektów organizacyjno-technicznych procesu funkcjonowania prasy, państwowej polityki prasowej, jak też przeprowadzenia analizy treści. Z uwagi na wciąż jeszcze znaczne opóźnienie w badaniach nad czasopiśmiennictwem mniejszości narodowych w Polsce realizacja wysuniętych postulatów wymagać będzie czasu.

⁸³ *Tamże*, s. 127—150.